

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. В. Горбач

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ІХ–ХVІІІ СТОЛІТЬ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Філологія» освітньо-професійної програми
«Українська мова та література»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 3
від 30.09.2025 року

Запоріжжя 2025

УДК: 821.161.2'0 «8/17» (075.8)
Г67

Горбач Н. В. Історія української літератури IX–XVIII століть : методичні рекомендації для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Філологія» освітньої програми «Українська мова та література». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 94 с.

Методичні рекомендації містять плани практичних занять, рекомендовану літературу, методичні вказівки, практичні завдання з курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть». У додатках вміщено завдання для розвитку навичок інфомедійної грамотності й критичного сприйняття інформації та зразки відповідей на питання планів практичних занять. Мета посібника – ознайомити студентів із початковим етапом розвитку української літератури через усвідомлення його особливостей; наукової, історичної, художньо-естетичної цінності; вироблення навичок аналізу, а також сформувати компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності.

Видання призначене для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Філологія» освітньо-професійної програми «Українська мова та література».

Рецензент *В. М. Ніколаєнко*, к. філол. наук, доцент кафедри української літератури (Запорізький національний університет)

Відповідальний за випуск *Н. В. Горбач*, к. філол. наук, доцент кафедри української літератури (Запорізький національний університет)

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Зміст практичних занять	6
Модуль 1. Становлення української літератури епохи Середньовіччя.....	6
Модуль 2. Жанрово-тематичне розмаїття оригінальної літератури доби Середньовіччя.....	15
Модуль 3. Література епохи Ренесансу та раннього Бароко	25
Модуль 4. Література зрілого Бароко.....	35
Рекомендована література до курсу.....	48
Короткий термінологічний словник.....	53
ДОДАТКИ.....	59
Завдання для розвитку навичок інфомедійної грамотності й критичного сприйняття інформації.....	59
Зразки відповідей на питання планів практичних занять.....	67
Самобутність жанрової системи літератури Середньовіччя. Літопис у системі жанрів літератури Київської Русі.	67
Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам’ятки...69	69
Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем.....	72
Соціально-історичні умови к. XVI–XVII століття.....	74
Дослідження творчості І. Вишенського.....	76
Світоглядні й суспільні позиції І. Вишенського.....	77
«Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору.....	79
Збірка «Млеко» І. Величковського	
як зразок поезики курйозного віршування.....	81
Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича.....	84
Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів	87
Список використаної літератури.....	92

ПЕРЕДМОВА

Українська література IX–XVIII ст. (давня українська література) – не лише передісторія літературного процесу, а й самостійне художнє явище, яке, відзначаючись нетривіальними формами художнього мислення, робить духовно повноцінним наше існування, сприяє вихованню національної свідомості. Вивчення цього курсу закладає основи теоретичних знань історико-літературного процесу, сприяє усвідомленому сприйняттю української літератури як невід’ємної частини світової.

Структура курсу відбиває складний процес розвитку давньої української літератури, розкриває художню значущість найвизначніших творів словесного мистецтва. Курс має теоретичну та практичну спрямованість. Лекційний курс передбачає ознайомлення з найважливішими темами та проблемами, які формують уявлення про зміст та специфіку давньої літератури і вимагають системного, узагальнюючого підходу. Система практичних занять разом із системою самостійної роботи дає змогу опанувати новий матеріал, закріпити й деталізувати його або розширити й доповнити матеріал, викладений у лекціях.

У відповідях на питання плану практичного заняття студент повинен продемонструвати:

- знання художніх текстів, розуміння їх етико-естетичної цілісності, жанрово-тематичної специфіки, композиційної структури, образної системи, мови та стилю;
- знання основних понять і положень теорії літератури;
- розуміння національної специфіки та художньої самобутності української літератури;
- залучення літературного контексту, проведення аналогій, протиставлень щодо інших творів української та світової літератури;
- додержання нормативності мови;
- виразне читання творів (уривків) напам’ять, визначених відповідним переліком.

Мета курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть» визначається необхідністю вивчення початкового етапу розвитку української літератури, усвідомлення естетично-художніх особливостей творів IX–XVIII ст., осмислення відмінностей між ними, виявлення продовження і розвитку традицій на різних етапах літературного процесу.

Основні цілі курсу полягають у виробленні розуміння особливостей давньої української літератури, в засвоєнні найважливіших теоретичних проблем, пов’язаних із вивченням письменства цього періоду, у сформуванні навичок аналізу літературних творів та суджень про їх наукову, історичну, художньо-естетичну цінність.

Засвоєння курсу передбачає набуття таких компетентностей, як:

- здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел;
- уміння виявляти, ставити і вирішувати проблеми;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;
- здатність проведення досліджень на належному рівні;
- усвідомлення структури філологічної науки та її теоретичних основ;
- здатність використовувати в професійній діяльності системні знання про основні періоди розвитку літератури, що вивчається, від давнини до ХХІ століття, еволюцію напрямів, жанрів і стилів, чільних представників та художні явища, а також знання про тенденції розвитку світового літературного процесу та української літератури;
- здатність до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних, літературних, фольклорних фактів, інтерпретації тексту українською мовою;
- здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань;
- усвідомлення засад і технологій створення текстів різних жанрів і стилів українською мовою;
- здатність здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз українськомовних текстів різних стилів і жанрів;
- здатність демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетентності в процесі професійної і міжособистісної комунікації;
- здатність створювати оригінальний україномовний текст й інтегрувати його в культурну й освітню сфери.

Вивчення курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть» передбачає володіння вміннями та навичками, отриманими студентами при вивченні вступу до літературознавства, усної народної творчості. Курс є складовою частиною історії української літератури, він тісно пов'язаний з історією світової літератури, історією мови, історією України.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ 1. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 1: Давня українська література як початковий етап розвитку вітчизняного письменства

Мета практичного заняття: з'ясувати специфічні риси початкового етапу розвитку вітчизняного письменства, історію, проблеми дослідження та періодизації літературного процесу.

1. Особливості давньої української літератури.
2. Проблеми дослідження пам'яток письменства.
3. Мова творів давнього письменства.
4. Історія дослідження та проблема періодизації літературного процесу давньої доби.

Поняття і терміни: Середньовіччя, автентичність, список, редакція, устав, напівустав, скоропис, «гражданка».

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 7–52.
2. Ісіченко І. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>
3. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 7–30.

Додаткова:

1. Білоус П. Давнє українське письменство: стратегія пізнання та інтерпретації. *Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі)*. Житомир : ЖДПУ ім. І. Франка, 2003. С. 12–26.
2. Білоус П. Давня українська література: засіб пізнання і виховання чи мистецтво слова? *Дивослово*. 2017. № 2. С. 12–15.
3. Білоус П. Постколоніальна рецепція української літератури періоду Київської Русі *Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі)*. Житомир : ЖДПУ ім. І. Франка, 2003. С. 3–11.
4. Білоус П. Самобутні риси давньоукраїнської літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах*. 2005. № 7–8. С. 116–123.

5. Білоус П., Білоус О. Наодинці з давньою словесністю. *Білоус П., Білоус О. Українська література XI – XVIII ст.: навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 5–28.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 32–58.
7. Коржовська О. Авторське самовираження і традиція у літературі Києворуської доби. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2014. № 21. С. 101–106.
8. Мишанич О. Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури. *Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)*. Київ : Фенікс, 2005. С. 181–189.
9. Пелешенко Ю. Українська література пізнього середньовіччя : деякі аспекти дослідження. *Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)*. Київ : Фенікс, 2005. С. 214–222.
10. Полєк В. Історія української літератури Х–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 3–21.
11. Савенко О. Традиція – традиціоналізм – новаторство у давній українській літературі. *Теорія літератури: концепції, інтерпретації: наук. зб. / редкол. : Л. Грицик (голова) та ін.* Київ : Логос, 2015. С. 190–199.
12. Сліпушко О. Українська література доби Середньовіччя. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 14–36.
13. Токмань Г. Аксіологічний підхід до викладання давньої української літератури (на матеріалі монографії Валентини Соболев «Пам'ятна книга Дмитра Туптала»). *Токмань Г. Уявні діалоги : Слово про науковців*. Ніжин : Лисенко М. М., 2017. С. 172–179.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 16–30.
15. Шевчук В. Розмисел про культурно-стилістичні епохи. Коли почалася нова українська література. *Українська мова та література*. 1998. № 7. С. 1–3.

Методичні вказівки:

Однією зі специфічних рис давньої української літератури є рукописний характер значної кількості творів цього періоду. Це зумовило виникнення списків і редакцій. Тому історією давньої української літератури прийнято вважати не тільки історію літературних пам'яток, а й історію їхніх редакцій і списків.

Перед дослідниками давнього письменства постає низка проблем. Так, більшість творів давньої української літератури є анонімними. Результатами цього факту часто є неможливість встановлення часу і місця написання пам'ятки, яку ми вивчаємо в основному за пізнішими списками. У зв'язку з рукописною традицією, проблемами авторства, часу і місця написання творів давньої української літератури пов'язана проблема автентичності (справжності, оригінальності).

В основі мови творів давнього періоду – старослов'янська мова з виразними слідами української вимови, що доповнюється словами

іншомовного походження. Тут слід згадати і форму тогочасного письма – від уставу, напівуставу до скоропису і гражданки.

Важливо, щоб першокурсники наголосили, що осмислення української літератури починається практично в добу Середньовіччя – це «індекси книг істинних і ложних» в Ізборнику 1073 року, праця Георгія Хировоска «Про образи» в Ізборнику 1076 року, опис книг під 1289 роком у Літописі Руському, описи бібліотек Слуцького Троїцького (1494), Супральського (1557), Львівського (1579, 1837) монастирів. Окремо слід зупинитися на внескові в розвиток медієвістики дослідників XIX–XX ст. М. Максимовича, І. Прижова, М. Драгоманова, М. Петрова, П. Житецького, М. Сумцова, С. Єфремова, О. Огоновського, І. Франка, М. Грушевського, М. Возняка, Д. Чижевського та ін., зокрема на їх спробах періодизації давнього вітчизняного письменства.

ЗАВДАННЯ

1. Дати визначення понять «список» та «редакція». У чому полягає різниця між ними?

2. Виписати в зошит зразки періодизації давньої української літератури М. Возняка, М. Грушевського, С. Єфремова, Д. Чижевського. Уміти проаналізувати їх і пояснити відмінності.

Питання для самоперевірки:

1. Обґрунтуйте, чому важливо знати автора, час та місце написання твору?
2. У чому полягає проблема автентичності?
3. Чим список відрізняється від редакції? Наведіть приклади творів, які мають по кілька списків та/або редакцій?
4. Яким мовами творилася давня література на теренах України?
5. Які причини анонімності творів давнього письменства?
6. Що таке імперсональність творів давнього письменства?
7. Дайте визначення поняття «періодизація». Чиї періодизації давньої української літератури ви знаєте?
8. Який критерій покладено в основу періодизації Д. Чижевського? Які етапи розвитку давнього письменства виділяв вчений?
9. Назвіть дослідників давньої української літератури?
10. Назвіть причини неповноти літературного процесу IX–XVIII ст.

Тема 2–3: Біблія як пам'ятка світової літератури

Мета практичного заняття: з'ясувати історію написання, жанрове та тематичне багатство Біблії, проаналізувати ключові твори Старого і Нового завітів, ознайомитися з перекладами Біблії українською мовою від давнин до наших днів, розглянути приклади рецепції біблійного матеріалу літературою та мистецтвом.

1. Біблія і процес формування духовних цінностей.
2. Структура і зміст Біблії:
 - а) Старий завіт як священне писання іудаїзму та християнства;
 - б) Новий завіт як священна книга християн.
3. Переклади Біблії українською мовою.
4. Біблійні образи, мотиви, сюжети в літературі та мистецтві. Біблеїзми в літературі.

Поняття і терміни: біблеїзм, біблійний образ, біблійний мотив, біблійний сюжет.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 52–62.
2. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 269–301.
3. Ісіченко І. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>
4. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 79–103.

Додаткова:

1. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 99–134.
2. Войцехівський Б. Євангелія, на якій присягають президенти України. *Пам'ять століть*. 2008. № 1–2. С. 120–121.
3. Грабовська С. Біблія і українська література. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 10. С. 34–41.
4. Грицай М. Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 17–36.
5. Дем'янок Л. Образ Діви Марії у Євангеліях, апокрифах та у мистецьких творах. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 7. С. 32–34.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 76–82.
7. Кислашко О. Учителеві про Біблію. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 3. С. 34–37; № 4. С. 37–39; № 6. С. 33–36; № 7–8. С. 46–49; № 9. С. 40–43.
8. Коваль А. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 311 с.
9. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2018. 40 с.

10. Маленко О. Остромирове Євангеліє. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота.* 2014. № 2. С. 34–35.
11. Полек В. Історія української літератури Х–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 21–25.
12. Рада І. «Пренепорочная, благая ...» Як вивчати біблійні образи на уроках літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2005. № 3. С. 91–94.
13. Сліпушко О. Перекладна література у давньоруській лектурі. *Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття).* Київ : Аконіт, 2002. С. 129 – 151.
14. Ушинська А. Біблія: українські варіації для дитячої аудиторії. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи.* 2016. № 9–10. С. 123– 128.
15. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 49–72.
16. Шевченко В. Біблія і давня література: до питання впливу і інтерпретаційних підходів. *Визвольний шлях.* 2005. № 11. С. 72–89.
17. Ярошенко Р. Жанрово-композиційні особливості псалмів та їх лінгвістичний аналіз. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2011. № 4. С. 38–40.

Методичні вказівки:

Біблію не випадково називають Книгою Книг. В історії світового письменства неможливо відшукати твір, який зазнав би скількох перевидань і був перекладений на таку кількість мов, як Біблія. На теренах Київської Русі ця книга з'явилася після прийняття християнства, із того часу неодноразово переписувалася чи друкувалася в повному обсязі чи частково. Особливою популярністю користувалися новозаповітні твори – Євангелія від Матвія, Марка, Луки та Іоана. Найдавнішими Євангеліями є Реймське, Остромирове, Пересопницьке. Книги Біблії у своїй сукупності подавали концепцію світу і людини, що стала своєрідним моральним кодексом людства.

Біблія писалася упродовж більш ніж півтори тисячі літ на території країн Близького Сходу та Середземномор'я. До їх створення причетні за різними даними від 40 до 400 авторів, що належали до різних суспільних шарів – серед них були царі, державні діячі, вчені, філософи, воїни, селяни тощо. Біблія складається зі Старого та Нового Заповітів. Старий Заповіт був написаний давньоєврейською та арамейською мовами. Він є культовою книгою християн та іудеїв. Новий заповіт був написаний грецькою мовою і є священною книгою християн. Твори Святого Письма різножанрові – хроніки, притчі, героїчний епос, любовна лірика й т. ін. У складі Старого Заповіту їх виділяють 47, у складі Нового – 27.

Аналізуючи жанрове і тематичне багатство Старого Заповіту, слід зупинитися на другій книзі П'ятикнижжя – книзі Вихід, яка містить ядро біблійного дидактизму – 10 заповідей, поетичних книгах Псалтир, Приповісті Соломона, Пісня Пісень, а також на пророцькій книзі Ісаї.

Розкриваючи жанрово-тематичну своєрідність Нового Заповіту, слід приділити увагу творам євангелістів, 2–3 притчам за власним вибором.

Перші переклади Біблії на нашій території здійснювалися церковнослов'янською мовою. Потреба україномовного перекладу постала лише в ХІХ столітті, коли церковнослов'янська мова стала для більшості малозрозумілою. До справи перекладу Книги Книг прилучилася низка діячів української культури і науки, але на перешкоді їм ставали суспільно-політичні перипетії. Перший повний переклад Біблії, здійснений П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким, побачив світ у 1903 році, хоча робота над ним розпочалася ще в 1871 році. Перекладання Біблії тривало і в ХХ столітті. Так, у 1994 році був здійснений переклад за участю представників різних християнських конфесій.

Біблія упродовж свого існування не припиняє бути невичерпним джерелом сюжетів, мотивів образів для письменства різних країн. Тому не сприймаються як перебільшення слова К. Макафі про те, що текст Біблії можна повністю відновити за її цитацією в творах світової літератури. Студенти повинні пригадати відомі їм твори української та зарубіжної літератури, твори інших видів мистецтва, пов'язані з Біблією. Цей зв'язок може виявлятися на різних рівнях – назви твору, епіграфу, сюжетів, мотивів, образів тощо.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати вказані в методичних рекомендаціях фрагменти Біблії.

2. Пояснити значення біблійних висловів:

а) Апостол; волхви; молох; обітована земля; зірка Полин; Гог і Магог; смертний гріх; бути записаним на скрижалі; внести свою лепту; грона гніву достигли; книга за сімома печатями; хто сіє вітер, пожне бурю; нехай обмине мене чаша сія; якщо навіть всі, то я – ні.

б) Жупел; світоч; декалог; піддати анафемі; долина печалі; ліванський кедр; перст Божий; берегти як зіницю ока; зарити талант у землю; жне, де не сів; поклонятися чужим богам; посипати голову попелом; побудувати будинок на піску; що є істина?

3. Навести приклад 5-ти улюблених біблійних висловів, розтлумачити їх значення.

4. Назвати 5 творів художньої літератури, заголовками яких є біблеїзми.

Питання для самоперевірки:

1. Де і коли творилася Біблія?
2. Що відомо про авторів біблійних текстів? Наведіть приклади авторства.
3. Яку структуру має Біблія?
4. Твори яких жанрів увійшли до Старого завіту? Наведіть приклади творів зі Старого завіту.
5. Твори яких жанрів увійшли до Нового завіту? Наведіть приклади творів з Нового завіту.
6. Коли з'явилися перші переклади творів Біблії українською мовою? Наведіть приклади.

7. Коли і ким повний текст Біблії було перекладено українською мовою?
8. Назвіть відомі вам переклади сучасною українською мовою.
9. Дайте визначення поняття «традиційні образи, мотиви, сюжети». Наведіть приклади традиційних образів, мотивів, сюжетів біблійного походження.
10. Наведіть приклади творів мистецтва, в яких використано традиційні образи, мотиви, сюжети біблійного походження.

Тема 4: «Повість минулих літ»

Мета практичного заняття: з'ясувати жанрову самобутність літопису в контексті літератури Київської Русі, відмінності в редакціях і основних списках «Повісті минулих літ», питання авторства, жанрове та тематичне багатство.

1. Самобутність жанрової системи літератури Середньовіччя. Літопис у системі жанрів літератури Київської Русі.
2. Редакції і основні списки «Повісті минулих літ». Проблема авторства.
3. Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам'ятки.
4. Стиль і мова «Повісті минулих літ».

Поняття і терміни: *літопис, літописне зведення, літописне оповідання, літописна повість.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 62–89.
2. Ісіченко І. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>
3. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 141–193

Додаткова:

1. Білоус П. «Повість минулих літ». Історія чи література? *Українська мова та література в середній школі*. 2004. № 2. С. 116–123.
2. Білоус П. Жанрова система української літератури (період Київської Русі). *Слово і час*. 2002. № 2. С. 19–23.
3. Білоус П. Художній простір у «Повісті минулих літ». *Слово і час*. 2013. № 1. С. 63–69.
4. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 32–48.
5. Гарчев П. Із спостережень над українською лексикою «Повісті врем'яних літ». *Слово і час*. 2000. № 2. С. 19–23.

6. Горбач Н. Естетика кольору в літописах Середньовіччя. *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. № 2. С. 47–50.
7. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 36–39, 41–48.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 92–98.
9. Котляр М. Воїнські повісті в південно-руському літописанні XII ст. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 4–17.
10. Полек В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 30–37.
11. Савенко О. Великодній парафраз у «Повісті минулих літ». *Слово і Час*. 2016. № 3. С. 60–64.
12. Сліпушко О. Традиція руського літописання і «Повість врем'яних літ». *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 254–266.
13. Сліпушко О. Нестор. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 246–253.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 114–123.
15. Шакурова О. «Повість минулих літ» як важливе українознавче джерело про походження українського народу. *Українознавство*. 2010. № 3. С. 186–189.

Методичні вказівки:

Орієнтовні відповіді на I та III питання вміщені в Додатках (розділ «Зразки відповідей на питання планів практичних занять»).

Із лекції «Оригінальна література Київської Русі» студенти усвідомили, що найдавнішою оригінальною пам'яткою Київської Русі був літопис – історичний літературний твір, у якому розповідь велася за роками. Кілька літописів, об'єднаних в один твір, називалися зведенням. На початку XII століття виникло літописне зведення, відоме під назвою «Повість минулих літ», до складу якого увійшла низка творів. Оскільки пам'ятка збереглася не в оригіналі, а в наступних редакціях, то студентам слід навести висновок О. Шахматова про три редакції пам'ятки, якого дотримуються всі дослідники літописів.

Не викликає сумнівів те, що літопис – результат діяльності багатьох людей, тому питання про авторство «Повісті» залишається відкритим. Але більшість дослідників сходиться на думці, що її упорядником був Нестор-літописець. Через те, що документальних відомостей про його життя обмаль, студенти можуть залучити до своєї відповіді й художньо-історичну та історико-художню концепції образу Нестора, подані в художніх творах.

З'ясувавши питання авторства, тематичного і жанрового багатства літописного зведення, слід наголосити, що не може бути мови про його стилістичну цілісність. Проте не залишаються непоміченими стислість і простота літописного стилю, урочистість, монументальність окремих епізодів. Студенти

можуть навести приклади використання авторами літописного зведення двох типів розповіді: коротких порічних записів і докладних розповідей про історичні події. Не викличе труднощів виділення в тексті пам'ятки оповідань фольклорного походження, яким властивий епічний стиль. Під час відповіді на це питання в пригоді стануть виписані з тексту прислів'я, приказки, афоризми, фразеологізми. Варто охарактеризувати лексику з точки зору тематичних груп, наявності художніх засобів увиразнення зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Вивчити напам'ять уривок із пам'ятки.
3. Виписати із «Повісті минулих літ» 10 прикладів використання прислів'їв, приказок, афоризмів.
4. Сформулювати головну ідею пам'ятки. Якими суспільно-політичними обставинами була викликана поява твору такого ідейного звучання?
5. Навести приклади художніх творів XIX–XX століть, у яких використані мотиви та образи «Повісті минулих літ».

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «жанр»?
2. Чому для літератури Київської Русі поділ творів давнього письменства на жанри є досить умовним?
3. Що впливало на жанрову диференціацію творів києворуського періоду?
4. Наведіть приклади жанрових визначень.
5. Дайте визначення поняття «літопис». Наведіть приклади літописів Середньовіччя.
6. Які редакції «Повісті минулих літ» вам відомі. Кому належало авторство цих редакцій?
7. Назвіть відомі вам джерела «Повісті минулих літ».
8. Твори яких жанрів представлені в «Повісті минулих літ»?
9. Назвіть сюжети книжного та фольклорного походження в складі «Повісті минулих літ».
10. Назвіть твори художньої літератури, в яких зустрічається образ Нестора-літописця.

МОДУЛЬ 2. ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 5: «Повчання» Володимира Мономаха

Мета практичного заняття: з'ясувати час та причини написання «Повчання» Володимира Мономаха, його джерельну базу, жанрову самобутність, композицію та зміст, образ державного діяча в творі.

1. Авторство, час і причини появи повчання.
2. Жанрова специфіка твору.
3. Композиція «Повчання».
4. Образ державного діяча у творі.
5. Стиль і мова повчання.

Поняття і терміни: батьківське повчання дітям, жанровий синкретизм, повчання, послання, мемуари, автобіографія.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 105–123.
2. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 212–222.
3. Ісіченко І. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>

Додаткова:

1. Антофійчук В. Рецепція жанру псалма у творах Володимира Мономаха. *Наш голос* : літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Bucharest : «S.C. SMART ORGANIZATION S.R.L.», 2016. № 264 (червень). С. 12–15.
2. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 146–158.
3. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 39–48.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 89–90.
5. Іщенко О. Володимир Мономах у «Сказанні про Бориса та Гліба». *Сіверянський літопис*. 2013. № 2. С. 3–8.
6. Костомаров М. Князь Володимир Мономах. *Костомаров М. Галерея портретів*. Київ : Веселка, 1993. С. 34–52.

7. Медвідь А. «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» як політичний заповіт нащадкам. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 18. С. 280–290.
8. Одинець І. Повчальні настанови мудрого князя. До вивчення «Повчання» Володимира Мономаха. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 4. С. 13–14.
9. Полєк В. Історія української літератури Х–ХVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 37–40.
10. Сліпушко О. Володимир Мономах. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (Х–ХІІІ століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 275–283.
11. Чепан М.-Л. Ворожіння на Псалтирі як проєктивний тест у культурно-історичній психології. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка НАПН України. Київ, 2012. Т. VI. В. 7. С. 345–353.
12. Чепан М.-Л. Історико-психологічне дослідження «гріховного вчинку» Володимира Мономаха. *Проблеми загальної педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Київ, 2003. Т. V. Ч. I. С. 277–282.
13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 106–111.
14. Яременко В. Повчання Володимира Мономаха. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 32–33.

Методичні вказівки:

«Повчання» Володимира Мономаха з'явилося в Лаврентіївському списку «Повісті минулих літ» як літописна стаття під 1096 роком, пізніше почало переписуватися окремо. «Повчання» датують початком 1117–1125 (дата смерті Мономаха) роками. Володимир пише, що «сидячи на санях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що він мене до сих днів, грішного, допровадив». Це свідчить, що твір написано в поважному віці, коли людина готується до смерті.

«Повчання» цікаве тим, що це перший оригінальний твір такого жанру на Русі. Жанр батьківських повчань був поширений у середньовіччі, і Володимир міг знати такі твори як «Повчання Соломона синові» (з притч Соломона), «Заповіді дванадцяти патріархів», візантійські повчання Ксенофонта і Теодори, вміщені в «Ізборнику Святослава» 1076 року, англосаксонські «Батьківські повчання». Але «Повчання» не є класичним зразком цього жанру, це самостійний твір, побудований на фактах руської історії і власного життя Володимира Мономаха. Жанровою особливістю цього твору є його жанровий синкретизм – тобто нерозчленованість, злитість, початкова нерозвинутість – твір має ознаки власне повчання, послання та мемуарів.

«Повчання» – цілісний твір, написаний за певним планом: вступ, дидактична, автобіографічна частини. Аналізуючи ці частини слід наголосити на причині написання твору, його багатій джерельній базі. Повз увагу не

повинні пройти головні релігійні та світські настанови князя, їх підкріплення прикладами з власного життя В. Мономаха. Студенти повинні окреслити, якими постають програма державного діяча, образ ідеального правителя в пам'ятці.

Як зазначав Д. Чижевський, творам В. Мономаха властива поетичність образної мови. Студенти без утруднень наведуть приклади використання художніх засобів у творі, зокрема метафор, метонімії, порівнянь тощо. На мовностильові особливості пам'ятки, безперечно, вплинули цитовані автором біблійні тексти, твори Василя Великого.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Підготувати доповідь на тему: «Літературний доробок Володимира Мономаха».

Питання для самоперевірки:

1. У складі якої пам'ятки було виявлене «Повчання» Володимира Мономаха? Яким роком вона датувалося там?
2. Коли було написане «Повчання»?
3. Що вам відомо про автора «Повчання»?
4. Чи має автор «Повчання» в своєму доробку інші твори? Якщо так, назвіть їх.
5. Що стало приводом, за словами самого автора, для написання «Повчання»?
6. Як визначається жанр «Повчання»? Наведіть приклади відомих вам творів подібного жанру.
7. Що таке «жанровий синкретизм»? Як ця ознака виявляється в «Повчанні»?
8. Що дає підстави вважати «Повчання» В. Мономаха оригінальним зразком жанру?
9. Окресліть композицію твору та зміст кожної з його частин.
10. Яким постає образ державного діяча в творі Володимира Мономаха?

Тема 6–7: «Слово о полку Ігоревім» – перший художній твір епохи Київської Русі

Мета практичного заняття: з'ясувати історію відкриття і публікації «Слова о полку Ігоревім», його історичну основу, жанрові особливості, образну систему та засоби характеротворення; розглянути проблеми дослідження «Слова»: автентичність, авторство, час і місце написання.

1. Історія відкриття і публікації «Слова...».
2. Проблема автентичності тексту. Питання авторства, датування та місця написання твору.
3. Історична основа поеми. Хронологічні рамки «Слова...».
4. Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем.

5. Образна система «Слова...» (образи князів, жіночі образи, образ Руської землі, міфологічні образи, народно-поетичні образи). Засоби характеротворення.
6. Переклади й переспіви пам'ятки. Вплив «Слова...» на українську літературу.

Поняття і терміни: слово, повість, пісня, ліро-епічна поема, історична основа.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 140–154.
2. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 266–285.
3. Ісіченко І. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>

Додаткова:

1. Білоус П. І знову про те, хто і коли сотворив «Слово о полку Ігоревім». *Бібліотечка «Дивослова»*. 2012. № 1 (79). С. 32–35.
2. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 72–88.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 227–249.
4. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 66–77.
5. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 2. С. 159–192.
6. Гумницька, Н. «Слово...» як загадка і феномен свого часу. *Дзвін*. 2018. № 7. С. 196–201.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 98–104.
8. Ковалець Л. «Слово о полку Ігоревім» у контексті ідейно-творчих інтересів Юрія Федьковича. *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 51–58.
9. Маланюк Є. Діва – обида. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 1. С. 24–27.
10. Махновець Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім». Київ : Вища школа, 1989. 262 с.
11. Мишанич О. Довкола «Слова». Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки. *Літературна Україна*. 2001. 30 серпня. С. 7.
12. Мишанич О. Нове про автора «Слова о полку Ігоревім». *Слово і Час*. 1990. № 6. С. 43–49.

13. Півторак Г. Проблема авторства «Слово о полку Ігоревім» (короткі підсумки й перспективи досліджень). *Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці : вибрані праці*. Київ : Наукова думка, 2015. С. 358–369.
14. Пінчук С. «Слово о полку Ігоревім» : посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1990. 141 с.
15. Полєк В. Історія української літератури Х–ХVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 44–53.
16. Пушик С. Саркофаг автора «Слово о полку Ігоревім». *Дзвін*. 2018. № 8. С. 149–183.
17. Салевич П. Традиція, образ і мислення автора «Слова о полку Ігоревім». *Слово і Час*. 2018. № 6. С. 50–59.
18. Сліпушко О. «Слово о полку Ігоревім». *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (Х–ХІІІ століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 315–329.
19. Соя П. Велична пам'ятка слов'янської культури. *Дивослово*. 2004. № 7. С. 17–19.
20. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 177–192.
21. Шелест В. «Карна» і «Жля» у «Слові о полку Ігоревім». *Дивослово*. 1994. № 12. С. 25–28.
22. Щербатюк О. Семантика образу жінки у «Слові о полку Ігоревім». *Слово і Час*. 2016. № 4. С. 47–52.
23. Яценко Б. Похід Ігоря Сіверського 1185 року: політичні й літературні аспекти. *Слово і час*. 2000. № 6. С. 24–30.
24. Яценко Б. Ще раз про автора «Слова о полку Ігоревім». *Дивослово*. 2001. № 5. С. 7–9.
25. Яцкова Л. Безсмертне у віках. «Слово о полку Ігоревім» у перекладах та переспівах українських письменників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 10. С. 25–29.

Методичні вказівки:

Говорячи про історію відкриття рукопису твору, студенти наголосять, що воно пов'язане з іменем Олексія Мусіна-Пушкіна. Перше видання «Слова», яке побачило світ у 1800 році у Москві, було здійснене завдяки намаганням О. Мусіна-Пушкіна, істориків Миколи Бантиш-Каменського, Миколи Карамзіна. Цікаво, що текст твору був розшифрований лише завдяки М. Бантиш-Каменському, українцеві за походженням, який правильно зміг прочитати пам'ятку, написану українським скорописом ХVII ст.

Студентам, що вже неодноразово під час вивчення творів давнього письменства зустрічалися з проблемою автентичності, буде під силу окреслити погляди супротивників і прибічників справжності твору, котрі вважають, що «Слово» є пам'яткою ХII століття, збереженою у списку ХVII ст. З часу відкриття списку й надрукування тексту «Слова» було зроблено чимало спроб назвати ім'я автора пам'ятки. У величезній критичній літературі про «Слово»

(на сьогодні налічується близько 5000 наукових праць у різних країнах світу) знаходимо десятки різних гіпотез. Кожна з них має свої докази, але жодна не задовольняє всіх вимог, які висуваються щодо гіпотетичної особи автора «Слова о полку Ігоревім». Тому питання про авторство пам'ятки на сьогодні залишається відкритим. Студенти повинні навести кілька таких припущень, проаналізувавши їх сильні й слабкі сторони. Остаточного не вирішеною залишається і питання часу та місця написання «Слова», хоч і тут існують різні гіпотези (навести приклади).

Історичною основою твору стали події 13 квітня (за іншими джерелами 23 квітня) 1185 року. Окреслюючи історичні події, про які йдеться у творі, слід узяти до уваги статті Б. Яценка, який наголошував, що на кожній літописній повісті, в якій, крім «Слова о полку Ігоревім», описаний цей похід, позначилися політичні реалії того чи іншого часу. З часом дії Ігоря стали тлумачити як прагнення до слави, хоча таке трактування не властиве духові «Слова».

Складним і остаточно не розв'язаним є питання про жанр «Слова». Сам автор визначав його по-різному. У назві він вжив термін «слово». Така назва була досить популярною в українській літературі XI–XIII століть: «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Слово о загибелі Руської землі» та ін. У тексті автор пише: «почнем, же братіє, повість сію». У «Лексиконі» Памво Беринди зафіксовано більше 10 значень «слова», серед яких і «повість», отже «слово» і «повість» – синоніми. Далі автор хоче «почати сію пісню». Героїчною піснею називали «Слово» й перші видавці. У подальшому було зроблено багато спроб визначення жанру. Поєднання жанрових ознак урочистого красномовства, воїнської повісті, героїчної народної пісні дає право визначити «Слово» як героїчну поему з тісним поєднанням епічних та ліричних елементів.

Аналізуючи образну систему поеми, студенти наголосять, що в ній згадано 43 князі. Ідеальними правителями показані Святослав Всеволодович, Всеволод та Всеслав Полоцький, який жив за 100 років до походу Ігоря. Ведучи мову про образи князів варто апелювати до історичних джерел. Так, відомо, що військова біографія Ігоря багата на походи проти ворога, зокрема на половців він ходив, як свідчать джерела, шість разів. Тому причини його походу слід вбачати не в честолюбних замірах, а в прагненні приєднати своє князівство до решти території Русі. Серед князів центральне місце посідає образ Святослава Київського (тут також слід навести короткі історичні відомості). Деякі дослідники, наприклад, А. Рибakov, схильні вважати, що вся поема присвячена в першу чергу Святославу, а не Ігорю. Характеристика образу Всеволода найбільш доречною є в порівнянні з образом Ігоря. Важливу роль в поемі виконують жіночі образи – руські жони, Глібівна, і, звичайно ж, Ярославна. У творі маємо потужний язичницький струмінь, про що, передусім, свідчить низка міфологічних образів – Даждьбог, Хорс, Стрибог, Див, Велес, Карна, Жля, Обида. У міфологічному ключі подано й образ вовка.

Попри таку багату образну систему, центральним образом пам'ятки є образ руської землі. Аналіз образної системи «Слова» повинен супроводжуватися дібраними з нього цитатами.

При підготовці останнього питання в пригоді стане розділ книги А. Тарасенка, в якому подано фрагменти з понад 20 українських перекладів твору.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Вивчити напам'ять уривок із пам'ятки.
3. Порівняти текст «Слова» і текст літописного оповідання про похід Ігоря на половців 1185 року в Київському літописі. Скласти план обох творів, вказати на спільні і відмінні моменти в них.
4. Виписати 10 прикладів вживання крилатих слів, прислів'їв, приказок, афоризмів у «Слові».
5. Дібрати цитати до тем:
 - а) образ Руської землі – основний образ «Слова»;
 - б) образ Бояна;
 - в) порівняльна характеристика князів Ігоря і Всеволода;
 - г) образ Святослава (пояснити його «віщий сон» і «золоте слово»);
 - г) образ Ярославни;
 - д) зображення природи у «Слові».

Питання для самоперевірки:

1. Де, ким і коли було знайдене «Слово о полку Ігоревім»?
2. Які обставини зумовили питання щодо автентичності «Слова...»?
3. Як вирішувалося питання авторства «Слова...»?
4. Коли і де написано твір?
5. Яка історична основа та хронологічні рамки «Слова...»?
6. Які жанрові визначення своєму твору давав автор у тексті?
7. Дайте сучасне визначення жанру «Слова...»?
8. У чому виражається синкретизм писемної і усної жанрових систем?
9. Який образ «Слова...» є центральним? Чому?
10. Назвіть відомі вам перекази і переспіви «Слова...».

Тема 8: «Києво-Печерський патерик» як пам'ятка літератури XIII століття

Мета практичного заняття: з'ясувати роль патерикового жанру в оригінальному письменстві доби Середньовіччя, жанрові особливості «Києво-Печерського патерика», його тематичне розмаїття та особливості поетики.

1. Патерик як різновид житійної літератури.
2. Історія створення, джерела, редакції «Києво-Печерського патерика».
3. Тематичне багатство пам'ятки.
4. Поетика новел.

5. Культурно-історичне значення «Києво-Печерського патерика». Його вплив на творчість українських письменників.

Поняття і терміни: *агіографія (житійна література), патерик, новела, легенда.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 156–162.
2. Ісіченко І. Києво-Печерський патерик. *Історія української літератури* : у 12 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2013. С. 678–700.
3. Ісіченко Ю. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>
4. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. С. 300–320.

Додаткова:

1. Білоус П. «Золота книга» української літератури («Києво-Печерський патерик» у школі). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 3. С. 28–29.
2. Білоус П. Чудо в художній структурі легенд Києво-Печерського патерика. Білоус П. *Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі)*. Житомир : ЖДПУ ім. І.Франка, 2003. С. 53–58.
3. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 89–98.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 1. Львів : Світ, 1994. С. 174–181.
5. Гончаренко А. Книжні риси в мові Києво-Печерського Патерика. *Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур* : зб. матер. Міжнар. наук. конф. до дня слов'ян. писем. і культ. (Київ, 24 травня 2016 р.) / редкол. : О. Онищенко (голова) та ін. Київ, 2016. С. 368–370.
6. Гончаренко А. Найменування предметів одягу в тексті Києво-Печерського патерика. *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 55–65.
7. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 77–81.
8. Жиленко І. Слово до читача. Джерела та історія тесту Печерського патерика *Патерик Києво-Печерський*. Київ : Аконіт, 2001. С. 3–27.
9. Ісіченко Ю. Заснування Печерського монастиря в світлі літописних та агіографічних джерел. *Київська старовина*. 2001. № 1. С. 34–42.

10. Ісіченко Ю. Києво-Печерський патерик у літературному процесі к. XVI – поч. XVIII ст. на Україні. Київ : Наукова думка, 1990. 180 с.
11. Кречотень В. «Золота книга» українського письменного люду. *Києво-Печерський патерик. Репринтне видання*. Київ : Час, 1991. С. 270–278.
12. Сліпушко О. Києво-Печерський патерик. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X – XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 337–342.
13. Сліпушко О. Теодосій Печерський. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 238–245.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 52–54, 88–90, 156–161.
15. Щербак О. Особливості трактування особистості жінки в духовно-релігійному творі (Києво-Печерський патерик). *Слово і час*. 2014. № 5. С. 76–81.

Методичні вказівки:

Агіографічні твори поширювалися у складі кількох типів збірників: міней для читання (четьїх міней), синаксарів (прологів), патериків або отечників. Назва «патерик» походить від грецького слова «патер» – отець, застосовуваного до подвижників, що своєю поведінкою виражали суперечливість між ідеалами християнства й узвичаєним побутом суспільства. Термін «патерик» утвердився в грецькому словосполученні «патерика біблія» – «книга отців».

Основу Києво-Печерського патерика складають твори двох ченців Києво-Печерського монастиря – Симона та Полікарпа, що мають однакову форму послання, об'єднані спільною метою – ушляхетлення Печерського монастиря як найвідомішого чернечого осередку й символу єдності Русі. Наявність двох авторів пам'ятки позначилося і на її поетикальних особливостях.

До наших днів дійшло дві редакції патерика – Арсеніївська (1406) і друга Касіянівська (1462), яка і вважається канонічною.

Патерик в XI–XVI ст. – це єдиний цілісний агіографічний твір. У XVII ст. розуміння патерика як агіографічного твору змінюється і він розглядається вже не як жанр, а як тип агіографічного збірника, до складу якого входять тематично близькі твори. Кожне із оповідань Києво-Печерського патерика є невід'ємною частиною пам'ятки. Водночас усі вони є окремими творами, з власними сюжетами й героями. Подібної точки зору на жанрову природу патерика дотримуються В. Шевчук, В. Фрис, О. Сліпушко та ін. Зокрема, В. Кречотень вважав, що Києво-Печерський патерик за жанром належить до макрожанрів агіографічної літератури. Водночас основним мікрожанром «Патерика» є новела-легенда – коротке оповідання з нескладним сюжетом, – яка ілюструє норми християнської поведінки. Новели циклізуються навколо постаті оповідача й географічного простору діяльності його героїв.

Фактично патерик можна вважати першою збіркою новел в українській літературі.

Києво-Печерський патерик мав велике значення не лише для розвитку агіографічної прози, становлення духовної поезії в Україні, він ставав джерелом сюжетів та образів і для творів різних родів та жанрів світської літератури упродовж кількох століть. Чи не найвідомішою і найповнішою літературною обробкою пам'ятки в літературі XX століття став роман В. Шевчука «На полі смиренному».

ЗАВДАННЯ

1. Законспектувати статтю: Крекотень В. «Золота книга» українського письменного люду. *Києво-Печерський патерик. Репринтне видання*. Київ : Час, 1991. С. 270–278.

2. Проілюструйте прикладами з «Києво-Печерського патерика» слова І. Франка про пам'ятку: «Історик літератури не може не піднести живості і драматизму деяких оповідань та того щирого братолюбства і співчуття до всього людського горя, яким надихане тут кожне слово. З сього погляду «Патерик» і досі не перестав бути книгою гуманною і добродійною».

Питання для самоперевірки:

1. Якою була мета поширення агіографічних творів у давнину?
2. З якою метою поряд із перекладними почали писати оригінальні агіографічні твори?
3. Наведіть приклади відомих вам агіографічних творів.
4. У збірниках яких типів поширювалися агіографічні твори.
5. Які жанрові риси властиві патерикам? Яких трансформацій вони зазнали за час активного розвитку жанру?
6. Що послужило основою для створення «Києво-Печерського патерика»?
7. Які мікрожанри складають текст «Києво-Печерського патерика»?
8. Які редакції «Києво-Печерського патерика» вам відомі? У чому полягає відмінність між ними?
9. Наведіть приклади 2–3 сюжетів з «Києво-Печерського патерика», які найбільше вам запам'яталися? Чим саме?
10. Чому роман В. Шевчука «На полі смиренному» називають психологічною травестією «Києво-Печерського патерика»?

МОДУЛЬ 3. ЛІТЕРАТУРА ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ ТА РАННЬОГО БАРОКО

Тема 9: Творчість Івана Вишенського

Мета практичного заняття: з'ясувати соціально-історичні умови формування феномену полемічної літератури; ознайомитися з моделлю біографії, світоглядними і суспільними позиціями І. Вишенського; схарактеризувати доробок письменника-полеміста, провести аналіз «Послання до єпископів».

1. Соціально-історичні умови кінця XVI–XVII століття.
2. Дослідження творчості І. Вишенського. Модель біографії, прийнята наукою.
3. Світоглядні і суспільні позиції І. Вишенського: підкреслена тенденційність, відхід від ренесансних позицій, повернення до ранньохристиянських ідеалів, протиставлення православної та католицької цивілізацій, осуд використання світської науки й освіти.
4. Літературний доробок полеміста. Два періоди творчості.
5. «Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору.

Поняття і терміни: полеміка, полемічна література, послання.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 204–236.
2. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 100–115.
3. Ісіченко Ю. Історія української літератури X–XVI ст. : курс лекцій. URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-x-xvi-ст>

Додаткова:

1. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 1. Львів : Світ, 1994. С. 399–438.
2. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 159–172.
3. Демченко С. Полемічна література XVI–XVII ст. Творчість Івана Вишенського. *Давня українська література (X–XVIII століття)*. Практикум : навч. посіб. Київ, 2013. С. 73–80.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 131–135.
5. Коваль Д. І. Вишенський та його антиунійний світогляд. *Гілея* : науковий вісник. 2015. № 97. С. 20–24.

6. Маленко О. Українські полемісти й ритори. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 6. С. 36–39.
7. Пелешенко Ю. Дещо про традиції у творчості Івана Вишенського. *Українське літературне барокко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 131–143.
8. Полєк В. Історія української літератури Х–ХVII століть. Київ : Вища школа, 1994. С. 90–96.
9. Савченко С. Іван Вишенський: у пошуках автентичного образу. *Київська старовина*. 2007. № 4. С. 34–52.
10. Савченко С. Полемічна література ХVI–ХVII ст. в українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 158–174.
11. Ткачук Р. Іпатій Потій та уніоністика на межі ХVI–ХVII ст. *Слово і Час*. 2009. № 6. С. 13–19.
12. Ушкалов Л. Феномен української полемічної літератури. *Слово і Час*. 2000. № 10. С. 16–22.
13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 225–232.
14. Шевчук В. Іван Вишенський та його твори. *Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література ХVI–ХVIII століть* : у 2 кн. К. : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 200–213.
15. Юкало В. Полемічна література ХVI–ХVII ст. як зародження української публіцистики. *Дивослово*. 2005. № 6. С. 11–19.

Методичні вказівки:

Зважаючи на складність теми практичного заняття, на потребу відмовитися від тенденційності у висвітленні питань, пов'язаних із полемічною літературою ХVI – ХVII століть загалом і творчістю І. Вишенського зокрема, у розділі «Додатки» («Зразки відповідей на питання планів практичних занять») цього посібника запропоновані орієнтовні відповіді на перше, друге, третє і п'яте питання.

Що стосується біографії письменника, то про неї збереглося дуже мало відомостей. У літературознавстві закріпилася гіпотетична модель життєпису полеміста. Згідно з нею, народився І. Вишенський між 1545 – 1550 рр. у містечку Судова Вишня в Галичині (нині територія Львівської обл.) у міщанській родині. Як свідчать його твори, деякий час він жив у Луцьку і Острозі. І. Франко припускав, що в отриманні освіти І. Вишенському сприяв князь К. Острозький. Згодом І. Вишенський постригся в ченці і жив деякий час в Уневському монастирі. У 80-х роках ХVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні, що був тоді центром православного чернецтва. Там він певний час мандрував по монастирях, а потім став ченцем одного з них. У 1604 році полеміст здійснив подорож на Україну, але в 1606 році знову повернувся на Афон. Під кінець життя І. Вишенський замкнувся в печері. Саме на Афоні, І. Вишенський розпочав свою літературну діяльність. Про те, як і коли закінчив своє життя І. Вишенський, немає достовірних відомостей. Помер він на Афоні, очевидно, в 20-х роках ХVII ст.

Доробок І. Вишенського користувався неабиякою популярністю і наприкінці XVI ст. він підготував до друку збірку своїх творів під назвою «Книжка». До неї увійшло 10 творів полеміста з трьома передмовами. Але ця збірка творів за життя автора так і не вийшла друком. Загалом із 16 відомих на сьогодні творів І. Вишенського за життя письменника надруковано було тільки «Послання до князя К. Острозького». Подією, яка поділила творчість письменника упродовж 25 років на два періоди, стала Берестейська унія 1596 року. Для розкриття питання важливо схарактеризувати, чим саме відрізнялися твори обох періодів.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.

2. Законспектувати статтю І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменська дільність» (Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 28. Київ : Наукова думка, 1980. С. 260–278.).

Питання для самоперевірки:

- 1) Рідне місто І. Вишенського називалося:
 - а) Вишенське; б) Вишневе; в) Вишнювате; г) Вишня; д) Судова Вишня.
- 2) Улюбленим жанром І. Вишенського був:
 - а) діалог; б) трактат; в) писання; г) послання; д) памфлет.
- 3) Близько 40 років свого життя І. Вишенський провів у:
 - а) Львівському монастирі; б) Уневському монастирі; в) в Афонському монастирі; г) Манявському скиті; д) Почаївській лаврі.
- 4) Полеміці з представниками Львівського братства присвячено твір І. Вишенського:
 - а) «Книжка»; б) «Порада»; в) «Послання до єпископів»; г) «Позорище мисленне»; д) «Послання Домнікії».
- 5) Доробок І. Вишенського складають:
 - а) 10 творів; б) 15 творів; в) 16 творів; г) 17 творів; д) 18 творів.
- 6) Юрій Рогатинець згадується в творі:
 - а) «Послання Домнікії»; б) «Послання до всіх обще в Лядській землі живущих»; в) «Послання Іову Княгиницькому»; г) «Послання князю Василю Острозькому»; д) «О єретиках».
- 7) Збірка творів І. Вишенського називалася:
 - а) «Азбука»; б) «Збірник»; в) «Книжка»; г) «Послання»; д) «Книжиця».
- 8) Останній відомий твір І. Вишенського:
 - а) «Позорище мисленне»; б) «Зачапка мудрого латынника з глупым русином»; в) «Послання львівському братству»; г) «Послання Іову Княгиницькому»; д) «Загадка философам латинским».
- 9) І. Вишенський відвідав Україну в:
 - а) 1604–1605 рр.; б) 1605–1606 рр.; в) 1621–1622 рр.; г) 1623–1624 рр.; д) 1632–1633 рр.
- 10) У творчості І. Вишенського виділяють:

- а) один період творчості; б) два періоди творчості; в) три періоди творчості; г) чотири періоди творчості; д) п'ять періодів творчості.
- 11) Берестейська унія, що мала вплив на творчість І. Вишенського, відбулася:
а) 1569 р.; б) 1596 р.; в) 1598 р.; г) 1600 р.; д) 1620 р.
- 12) За життя письменника у 1598 р. в «Острожской книжице» було надруковане послання І. Вишенського:
а) «От святое Афонское горы скитствующим»; б) «Послання Домнікії»; в) «Послання до єпископів»; г) «Послання львівському братству»; д) «Послання Іову Княгиницькому».
- 13) Іпатій Потій, Михайло Рогоза, Кирило Терлецький, Леонтій Пельчицький, Дионісій Збируйський, Григорій Заборовський є адресатами твору І. Вишенського:
а) «Послання Іову Княгиницькому»; б) «Послання до всіх обще в Лядській землі живущих»; в) «Послання до єпископів»; г) «Послання князю Василю Острозькому»; д) «Загадка філософам латинським».
- 14) Монографія «Іван Вишенський і його твори», присвячена літературній спадщині письменника-полеміста, належить авторству:
а) М. Костомарова; б) І. Франка; в) Д. Чижевського; г) М. Возняка; д) Вал. Шевчука.
- 15) Подією, яка ділить творчість І. Вишенського на два періоди, є:
а) Люблінська унія; б) Берестейська унія; в) Флорентійська унія; г) повернення в Україну; д) приїзд на Афон.
- 16) На думку літературознавців, опікуном І. Вишенського міг бути:
а) Василь Острозький; б) Януш Острозький; в) Петро Могила; г) Герасим Смотрицький; д) Іпатій Потій.
- 17) Твори І. Вишенського були відкриті:
а) С. Соловйовим; б) М. Костомаровим; в) П. Кулішем; г) А. Кримським; д) С. Єфремовим.
- 18) Вперше надрукував твори І. Вишенського у 1865 році в «Актах, относящихся к истории Южной и Западной России»:
а) І. Франко; б) М. Костомаров; в) М. Драгоманов; г) В. Перетц; д) І. Єрьомін.
- 19) До складу «Книжки» І. Вишенського увійшло:
а) 5 творів; б) 8 творів; в) 10 творів; г) 12 творів; д) 17 творів.
- 20) Філософська поема «Іван Вишенський» належить авторству:
а) Т. Шевченка; б) І. Франка; в) Лесі Українки; г) О. Олеся; д) М. Вороного.
- 21) Відразу після постригу в ченці в Україні І. Вишенський деякий час жив в:
а) Уневському монастирі; б) Почаївському монастирі; в) Зографському монастирі; г) Львівському монастирі; д) Києво-Печерському монастирі.
- 22) Уперше в науковій літературі ім'я І. Вишенського з'явилося в:
а) 1848 р.; б) 1860 р.; в) 1865 р.; г) 1874 р.; д) 1895 р.
- 23) І. Франко відносив час написання «Послання до єпископів» до:
а) 1598 р.; б) 1600 р.; в) 1602 р.; г) 1604 р.; д) 1605 р.
- 24) Причиною того, що «Книжка» І. Вишенського не була надрукована є:

- а) конфлікт І. Вишенського з Львівським братством, в руках якого була друкарня; б) відсутність коштів; в) закриття православних друкарень; г) відсутність попиту на таку літературу; д) бажання І. Вишенського поширювати твори в рукописному вигляді.
- 25) І. Вишенський при творенні образів єпископів («... ви, панове біскупи, сидите на єпископських місцях, але на достоїнстві й чесності не сидите; селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями називаєтеся, але є вовками, священиками зветесь, але є прокляті; єпископами іменуєтеся, але є мучителями; духовними себе вважаєте, але є поганці і язичники...») використовує прийом:
- а) метафора; б) перифраз; в) антитеза; г) паралелізм; д) градація.

Тема 10–11: Українське віршування XVII – XVIII століть

Мета практичного заняття: з'ясувати історію розвитку теорії версифікації та української книжної поезії, її жанрового і тематичного розмаїття на прикладах творів найвідоміших представників вітчизняного віршування.

1. Становлення української книжної поезії: тематичне та жанрове багатство.
2. Розвиток теорії віршування.
3. Панегірична поезія. Творчість Олександра Митури, Софронія Почаського, Івана Орновського.
4. Синкретизм жанрової природи «Віршів на жалісний погреб...» Касіяна Саковича.
5. Поетична творчість Лазара Барановича: теми, ідеї, образи.
6. Поетичні збірки Івана Величковського. Збірка «Млеко» як зразок поетики курйозного віршування.
7. Жанрово-тематичне розмаїття поезії низового бароко. Творчість мандрівних дяків.
8. Творчість Климентія Зіновіїва як зразок низового бароко: мотиви і образи поезій

Поняття і терміни: бароко, високе бароко, середнє бароко, низове бароко, поетика, геральдичний вірш, епіграма, епітафія, емблема, елегія, панегірик, курйозне віршування, мандрівні дяки,

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 360–375.
2. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорець, 2011. С. 85–99, 345–386, 413–417, 453–476.

Додаткова:

1. Білоус П. Українське одописання часів Руїни (друга половина XVII – початок XVIII ст.). *Слово і Час*. 2014. № 11. С. 32–48.
2. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 116–134, 195–207.
3. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 241–263.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 187–205.
5. Колосова В. Європейська епіграма (розвиток жанру європейської епіграми в українській літературі XVI – XVII ст.). *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 73–78.
6. Криса Б. Український вірш кінця XVI – початку XVII ст.: маркування перспективи. *Слово і час*. 2009. № 6. С. 8–13.
7. Мельничук І. Збірка І. Величковського «Вірші на Євангеліє для іконописців» в контексті емблематичної поезії українського бароко. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2014. Вип. 45. С. 143–145.
8. Полєк В. Історія української літератури X–XVII століть. Київ : Вища школа, 1994. С. 102–113, 116–123.
9. Сидоренко Т. Образ Ісуса Христа в поезії Івана Величковського. *Слово і Час*. 2005. № 2. С. 23–26.
10. Сидоренко Т. Поетичне Чотири-Євангеліє та інші новозаповітні книги від Івана (Величковського). *Київська старовина*. 2003. № 1. С. 170–174.
11. Сидоренко Т. Художній світ у християнській ліриці Івана Величковського: часова і просторова перспектива. *Київська старовина*. 2002. № 2. С. 60–65.
12. Циганок О. До теорії скорботної елегії в українських поетиках XVII – I пол. XVIII ст. *Мандрівець*. 2011. № 3. С. 57–61.
13. Циганок О. Теорія епітафії в українських поетиках XVII – I пол. XVIII ст. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 35–41.
14. Чижевський Д. Майстер малих форм. *Чижевський Д. Українське літературне бароко*. Київ : Обереги, 2003. С. 57–86.
15. Шевчук В. Іван Величковський та Києво-Чернігівська поетична школа другої половини XVII століття. *Величковський І. Повне зібрання творів*. Київ : Дніпро, 2004. С. 5–24.
16. Шевчук В. Іван Орновський – панегірист кінця XVII – початку XVIII століть. *Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн.* Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 257–261.
17. Шевчук В. Касіян Сакович. «Вірші на жалісний погреб ... Петра Конашевича Сагайдачного». *Муза Роксоланська: Українська література XV–XVIII століть : у 2 кн.* Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 274–280.
18. Шевчук В. Низове бароко та засоби його творення. *Українська мова та література*. 1997. № 14. С. 1–3; № 17. С. 2–3.

Методичні вказівки:

Поетична палітра XVII–XVIII ст. надзвичайно цікава та різноманітна. Охопити її навіть в межах двох практичних занять неможливо. Тому для детального розгляду обрано постаті поетів, творчість яких є найбільш репрезентативною з точки зору жанрової системи, тематики, проблематики, поетики тощо. Проте зрозуміти специфіку поетичного доробку того чи іншого автора можна лише на синтетичному тлі становлення і розвитку барокової поезії. Реалізувати це завдання студенти повинні відповідаючи на перше питання плану. Говорячи про жанрово-тематичну специфіку поезії, потрібно продемонструвати знання літературознавчих термінів на позначення жанрових різновидів, головних представників тогочасного літературного процесу та їх творів.

У відповіді на друге питання потрібно виявити розуміння терміну «поетика», знання основних праць з теорії літературної творчості XVII–XVIII ст., їх ключові концепції побудови поетичних творів різних жанрів.

Аналіз доробку певного митця варто проводити крізь призму збагачення ним жанрової і тематичної систем, запровадження нових стилістичних тенденцій, удосконалення версифікаційної майстерності. До уваги слід брати і мову творів, бо багатомовність була одною з ознак барокового віршування. Готуючись, необхідно виписати з текстів поетичних творів найбільш промовисті цитати, що ілюструватимуть найуживаніші художні засоби, образи.

Особливістю напруженого бароко на українському ґрунті було існування трьох стильових рівнів – високого, середнього та низького. Саме твори низького бароко стали важливим чинником десекуляризації та демократизації української літератури. Тут слід з'ясувати роль цілого суспільного прошарку – мандрованих дяків – у розвитку освіти й літератури в Україні, зокрема в культивуванні низового бароко. Низове бароко, як його визначав В. Шевчук, – це поетика, творена низьким стилем і стихійними, природними, невченими письменниками, в яких низький стиль не заданий прийом, а природне естетичне бачення. У вчених поетів низький стиль виникає від усвідомлення існування природних, народних форм зображення.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти поетичних творів.
2. Вивчити напам'ять визначені поетичні твори.
3. За рекомендаціями і зразками, поданими І. Величковським у збірці «Млеко», написати 2–3 власні поетичні твори.
4. Схарактеризуйте різновиди поетичних творів, написаних студентами філологічного факультету ЗНУ під час вивчення творчості І. Величковського (спираючись на збірку поета «Млеко»):

1) Все вирішують	обставини,	і терпіння.
	доля,	час,
Все порушують	кохання,	і правління
		(Дарина Туркалевич).

2) істо ристократичну адість гор вляє
 М А Р І Я
 ені сонанс озваг ноземних сніється
(Маширо Наталія).

3) Доро'го, ти єдина даруєш спокій шукачу
 Ти втішаєш збентежені душі тих хто страждає
 Єдина збентежені думами тіла' знов окриляєш
 Даруєш душі тіла' сповнені новою силою
 Спокій тих знов новою наповнюєш радістю
 Шукачу хто страждає окриляєш силою радістю серце
(Маширо Наталія).

4) Листки пожовклі давніх книг:
 Ізборників, плачів, містерій.
 Таїнство криється у них,
 Експеримент минулих літ.
 Ретельно дібрані слова
 Аби було всім зрозуміло:
 Такі книжки – це ду'мки
 Унісон й пера,
 Разо'вий сплеск натхнення –
 Абсолюту.

(Лілія Біла)

5) – Ти ходив сьогодні в автопарк?
 – Парк.
 – І де твій автомобіль?
 – Біль.
 – Так треба ж було глядіти!
 – Діти...
 – Наступного разу не треба спішити!
 – Шити.

(Таїсія Живиця)

6) В кононівських полях я не зважу на втому,
 а навпаки стану сіяць в стократ

(Анастасія Кононова).

5. Дати письмові відповіді на тестові питання:

- 1) Який графічно-літературний твір мав тричленну будову – зображення, девіз, пояснювальний підпис?
 а) епітафія; б) епіграма; в) емблема; г) панегірик; д) пастораль.

- 2) Яка з поетичних збірок XVII–XVIII ст. викладала теорію курйозного віршування?
 - а) «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди; б) «Вірші та приповідки посполиті» Климентія Зіновієва; в) «Млеко од вівці...» Івана Величковського; г) «Аполлонова лютня» Лазаря Барановича; д) «Зегар з полузегарком...» Івана Величковського.
- 3) У якому жанровому різновиді української поезії XVII–XVIII ст. в одне естетичне ціле поєднуються текст і зовнішня зорова форма?
 - а) сатирична поезія; б) курйозна поезія; в) панегірична поезія; г) історична поезія; д) любовна поезія.
- 4) Назвати перший український друкований панегіричний твір:
 - а) «Вірші... на погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича; б) анонімна «Просфонима»; в) «Візерунок цнот» Олександра Митури; г) «Імнологія» Памви Беринди; д) «Евхаристиріон» Софронія Почаського.
- 5) Назвати поетичний текст, який поклав початок української друкованої геральдичної поезії:
 - а) «Евхаристиріон» Софронія Почаського; б) «Вірші... на погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича; в) анонімна «Просфонима»; г) «Похвала на герб князів Острозьких» Герасима Смотрицького; д) «Хронологія» Андрія Римші.
- 6) У якому із жанрових різновидів української поезії XVII ст. творився образ позитивного героя доби?
 - а) історична поезія; б) релігійно-моралізаторська поезія; в) панегірична поезія; г) курйозна поезія; д) геральдична поезія.
- 7) Кому з відомих діячів української церкви присвячені панегірики «Евхаристиріон», «Імнологія» та «Евфонія веселобриняча»?
 - а) Лазар Баранович; б) Петро Могила; в) Варлаам Ясинський; г) Іоаникій Галятовський; д) Єлисей Плетенецький.
- 8) Хто був автором першої в історії української фольклористики збірки прислів'їв і приказок?
 - а) Касіян Сакович; б) Климентій Зіновієв; в) Іван Величковський; г) Дмитро Туптало; д) Григорій Сковорода.
- 9) Який літературний напрям на українському ґрунті мав «високий», «середній» та «низовий» рівні?
 - а) бароко; б) класицизм; в) рококо; г) романтизм; д) реалізм.
- 10) Який вид комічної поезії будується на умисному контрасті між змістом та формою, що полягає в невідповідності стилю тематиці твору?
 - а) буриме; б) пародія; в) бурлеск; г) сатира; д) травестія.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть відомі вам поетики, що використовувалися в шкільній практиці України XVII–XVIII?
2. У чому виражається жанровий синкретизм «Віршів на жалісний погреб...» Касіяна Саковича?

3. Які біблійні образи найчастіше зустрічаються у творах Лазаря Барановича та яку роль вони відіграють у його поезиї?
4. У чому полягає символічне значення назви збірки Івана Величковського «Млеко»?
5. Які приклади курйозних форм віршування застосовує Іван Величковський у «Млеці»? Як вони відображають барокову гру з формою та змістом?
6. Які соціальні теми та настрої відображено в поезії мандрівних дяків?
7. Як гумор і сатира функціонують у творчості мандрівних дяків як форма суспільної критики?
8. Як у віршах мандрівних дяків поєднується фольклорна традиція та книжна освіченість?
9. Які провідні мотиви поезій Климентія Зіновієва засвідчують його належність до «низового» бароко?
10. Як творчість Івана Величковського та Климентія Зіновієва відображає протилежні тенденції «високого» й «низового» бароко?

МОДУЛЬ 4. ЛІТЕРАТУРА ЗРІЛОГО БАРОКО

Тема 12: Українська драматургія XVIII ст.

Мета практичного заняття: ознайомитися з літературною творчістю Ф. Прокоповича в контексті його життя; з'ясувати новаторство п'єси «Володимир», її жанрові та композиційні особливості, проблематику та систему образів; розглянути проблему авторства драми «Милість Божа», історію її написання та поезику.

1. Літературна творчість Феофана Прокоповича. «Володимир» Ф. Прокоповича – перша українська історична п'єса. Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича.
2. Жанрові особливості. Композиція твору.
3. Проблематика п'єси. Система образів.
4. Національно-патріотичні і релігійні мотиви драми «Милість Божа». Образ Б. Хмельницького у творі.
5. Проблема авторства драми.

Поняття і терміни: шкільна драма, історична драма, трагікомедія.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ: ВЦ «Академія», 2009. С. 324–337.
2. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорієць, 2011. С. 85–99, 345–386, 413–417, 453–476.
3. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII століть. Київ : ПЦ «Фоліант», ВД «Стилос», 2005. С. 198–217.

Додаткова:

1. Автухович Т. Київський період творчості Ф. Прокоповича і барокко. *Українське літературне барокко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 178–192.
2. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 154–164.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 200–216.
4. Горбач Н. «Володимир» Ф. Прокоповича як перша українська історична драма. *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗДУ, 2007. № 1. С. 44–48.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 173–178.

6. Коваленко Л. «Володимир» Феофана Прокоповича – зразок шкільної драми. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 6. С. 28–30.
7. Костомаров М. Архієпископ Феофан Прокопович. *Костомаров М. Галерея портретів*. Київ : Веселка, 1993. С. 265–276.
8. Лавренчук В. Образ Івана Мазепи в давній українській літературі. *Дивослово*. 2009. № 2. С. 56–60.
9. Маленко О. Українські полемісти й ритори. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 6. С. 36–39.
10. Павлів І. Трагедокомедія «Володимир» Феофана Прокоповича як перша спроба звернення української шкільної драми до національної історії. *Дивослово*. 2011. № 9. С. 20–26.
11. Павлюк Н. Епічність як елемент в українській бароковій драматургії. *Мандрівець*. 2012. № 6. С. 26–28.
12. Працьовитий В. Образ Богдана Хмельницького у шкільній драмі «Милость Божія». *Працьовитий В. Українська історична драма*. Львів : Ліга-Прес, 2002. С. 108–123.
13. Працьовитий В. Проблема утвердження християнства у трагедокомедії «Владимир» Феофана Прокоповича. *Працьовитий В. Українська історична драма*. Львів : Ліга-Прес, 2002. С. 9–31.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 274–276.
15. Шевчук В. Інокентій Нерунович. «Милість Божа». Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 483–487.

Методичні вказівки:

Ф. Прокопович відомий як філософ, публіцист, проповідник, поет, драматург, теоретик літератури й суспільний діяч першої третини XVIII століття. У Київській академії він пройшов шлях від професора до ректора, викладав курси поетики, риторики, філософії і видав власні підручники «Про поетичне мистецтво» та «Про риторичне мистецтво». У першому творі автор намагався очистити теорію поезії від надмірної формалістики, впливу латино-польських поетичних зразків, а наблизити до античних традицій. Нове слово сказав Ф. Прокопович і в теорії драми, запровадивши жанр трагедокомедії. Як літератор Ф. Прокопович був не тільки теоретиком, а й практиком – писав поезії українською книжною, російською, польською, латинською мовами.

«Володимир», написаний Ф. Прокоповичем за власними теоретичними приписами, став першою українською історичною п'єсою. Твір названо трагедокомедією, бо в ньому поєднано високе (прийняття християнства) з комічним (жерці). Ф. Прокопович пішов на синтез комедії і трагедії, тому що хотів гранично ускладнити контраст: його світи, презентовані Жериволом, Ярополком, бісом з одного боку та філософом, Володимиром з іншого – це персоніфікації темного і світлого, що є в людині і в історії. Автор прагне, щоб епоха була такою ж світлою, як апофеоз правління Володимира Святого.

На ґрунті української історії побудовано й драму «Милість Божа». Автор намагався відійти від шаблонних образів і сюжетів, наблизитися до сучасності: темою його твору стало зображення народно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, з нагоди 80-річчя якої драму й було написано.

Досьогодні полемізується питання її авторства, а серед імовірних претендентів називаються імена Ф. Прокоповича, І. Неруновича, Ф. Трофимовича.

Загалом, за спостереженнями В. Шевчука, у давній українській літературі можна зафіксувати дві хвили інтересу до гетьмана: одна в час самої визвольної війни, а друга – упродовж XVIII ст., коли ім'я Б. Хмельницького вживалося для національної самооборони і відстоювання своїх прав і вольностей від нового поневолювача – російського царизму. У цьому розумінні драма «Милість Божа» знаменна тим, що в ній уперше створюється багатогранний образ Б. Хмельницького як батька нації. Отже, цей образ сприяв пробудженню народу від летаргічного сну, як писав автор «Милості Божої», відродженню в ньому войовничого духу в боротьбі за волю й національну гідність.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти драматичних творів.

2. Законспектувати статтю: Шевчук В. Його живив бентежний дух. Слово про Ф. Прокоповича. *Шевчук В. Дорога в тисячу років*. Київ : Радянський письменник, 1990. С. 172–183.

3. На матеріалі розділу «Нові функції традиційних персонажів» книги М. Сулими «Українська драматургія XVII–XVIII століть» простежити та коротко занотувати еволюцію алегоричного образу Милості Божої в давній українській драматургії (Сулима М. *Українська драматургія XVII–XVIII століть*. Київ : ПЦ «Фоліант», ВД «Стилос», 2005. С. 108–121.).

4. Дати письмові відповіді на питання:

а) Як називається перша в українській літературі історична драма? Хто її автор?

б) У чому, на вашу думку, полягають основні особливості шкільної драми на історичну тему?

в) З якої нагоди була створена історична драма «Милість Божа...»?

г) У якій українській історичній драмі вперше дійовою особою постає народ?

Питання для самоперевірки:

1. Які періоди виділяють у житті і творчості Ф. Прокоповича?

2. У чому полягає новаторство п'єси «Володимир»?

3. Які джерела стали основою для творення образу князя Володимира у драмі Ф. Прокоповича?

4. Як у драмі «Володимир» поєднуються релігійні та політичні мотиви? Як вони пов'язані з ідеологією доби?

5. Розкрийте систему образів драми «Володимир». Які засоби використовує автор для підкреслення морального вибору персонажів?

6. Як ви розумієте назву драми «Милість Божа»?

7. Яка історична подія покладена в основу «Милості Божої»?
8. Як автор «Милості Божої» підкреслює лідерські риси Богдана Хмельницького?
9. Які релігійні мотиви найбільш виразно проявляються у драмі «Милість Божа»? Як вони впливають на характер і дії героїв?
10. Які версії авторства драми «Милість Божа» відомі вам? Наведіть аргументи «за» і «проти» належності твору кожному з можливих авторів.

Тема 13–14: Поетична, філософська та байкарська творчість Григорія Сковороди

Мета практичного заняття: розгляд біографії Г. Сковороди та історії вивчення; аналіз поетичного, байкарського та філософського доробку автора з точки зору його жанрової своєрідності, відповідності філософії Г. Сковороди, поетикальних особливостей.

1. Біографія Г. Сковороди та історія її вивчення.
2. Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів.
3. Соціально-етична проблематика в піснях 10, 20.
4. Інтерпретація панегіричної поезії (пісні 25 – 27).
5. Елементи пейзажної лірики в піснях 3, 13, 18.
6. Філософська проза Г. Сковороди, її жанрова самобутність. Ідеї родинного виховання в творах «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок».
7. Збірка «Байки Харківські»: час і місце появи, структура, джерела сюжетів творів.
8. Тематичні групи байкарських творів, образне втілення в них головних засад філософії Г. Сковороди.

Поняття і терміни: байка, фабула, «сила», емблема.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 375–387.
2. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 208–228, 230–266.
3. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорець, 2011. С. 436–443.

Додаткова:

1. Войцехівський Б. Мандрівний предтеча-любомудр. *Пам'ять століть*. 2010. № 1–2. С. 296–301.

2. Гнатюк Л. То якою ж мовою писав Григорій Сковорода? *Дивослово*. 2006. № 3. С. 44–48.
3. Горбач Н. Роль біблійних епіграфів у збірці «Сад божественних пісень» Г.Сковороди. *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ. 2008. №1. С. 71–74.
4. Грицай М., В. Микитась, Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 374–388.
5. Ісіченко І. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і час*. 2013. № 1. С. 52–62.
6. Каналюк В. Байки Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2011. № 10. С. 24–28.
7. Кислашко О. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди в українській духовності. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 6. С. 42–44.
8. Коваль С. Філософія Григорія Сковороди на тлі сучасності. *Українська мова та література*. 2005. № 18. С. 31–32.
9. Максюта М., Коломієць А., Кулакова Л., Соколова О. Григорій Сковорода та ідеї свободи і громадянського гуманізму в українській філософії ХІХ – першої третини ХХ ст.: деякі аспекти проблеми. *Гілея* : науковий вісник. 2018. № 135(8). С. 139–141.
10. Меркулов М. Античні образи у творах українських письменників барокової доби (на матеріалі віршів Григорія Сковороди та Феофана Прокоповича). *Слово і час*. 2016. № 6. С. 56–62.
11. Меркулов М. Тема праці у творчості Климентія Зіновієва і Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2014. № 2. С. 28–32.
12. Нахлік Є. Григорій Сковорода як байкар. *Від преромантизму до постмодернізму : Сильветки письменників. Літературно-критичні статті та рецензії. Екскурси до класики. Теоретико-компаративістичний уступ*. Львів. 2016. Вип. 4. С. 25–29.
13. Нахлік Є. Григорій Сковорода як поет-преромантик. *Від преромантизму до постмодернізму : Сильветки письменників. Літературно-критичні статті та рецензії. Екскурси до класики. Теоретико-компаративістичний уступ*. Львів. 2016. Вип. 4. С. 7–24.
14. Савенко О. Великодні вірші Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2019. № 11. С. 56–58.
15. Сивокінь Г. Г. Сковорода як читач Біблії. *Слово і час*. 1993. № 9. С. 11–16.
16. Токмань Г. Місце поетичної Сковородіани у системі діалогічно-екзистенційного вивчення української літератури. *Дивослово*. 2015. № 1. С. 32–38; № 2. С. 29–34.
17. Федорчук Л. Простір і колір як категорія художнього світу Григорія Сковороди. *Слово і час*. 2000. № 5. С. 55–59.
18. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 215–222.
19. Шевчук Т. Барокова парадигма творчості Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2011. № 11. С. 48–52.
20. Шевчук Т. Музичний код творчості Г. Сковороди. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 24–35.

Методичні вказівки:

Окреслюючи життєвий шлях Г. Сковороди, необхідно зауважити, що будучи людиною енциклопедично освіченою, «мандрівним університетом», за словами його сучасників, він так і не використав титул найосвіченішої людини свого часу для власного задоволення. Останні 25 років свого життя Г. Сковорода провів у мандрах, поширюючи своє філософське вчення. Мандрівний спосіб життя, відречення від кар'єри, звань, чинів – впливало із вчення філософа. І хоча в ті часи такий спосіб життя не був дивиною, бо так жив численний стан мандрівних дяків-учителів, саме мандрівництво Г. Сковороди привертало до нього увагу в XIX ст. Його філософський і літературний доробок опинився у центрі уваги дослідників лише в XX ст.

Як поет він увійшов в українську літературу низкою віршів, частина з яких була об'єднана у збірку «Сад божественних пісень». Проблематика збірки розмаїта. Так, десята пісня «Всякому городу нрав и права» пройнята нещадною сатирою на тогочасну дійсність. Сатиричний пафос вірша спрямований проти вад тогочасного суспільства. Змальовані тут персонажі – це конкретні типи панів і підпанків, шахраїв і злодіїв, картярів і розпусників. Тут і Петро, який заради чинів витирає панські кутки, і Федька-купець, який «при аршині все лжет», і лихвар, який мріє про свої проценти, і пани, які, наслідуючи моду, перебудовують свої палаци за іноземним зразком, заводять англійську худобу, скуповують землю. Постає перед читачем і юриста-хабарник, який, витлумачуючи закон на свій лад, збагачувався на цьому. Поет висміював і панський побут: полювання зі псами, п'яні оргії з «амурними» справами. У цій яскравій картині життя другої половини XVII століття впізнаються сучасники Г. Сковороди з різних верств суспільства. Лейтмотивом твору є осудження вад, застереження від гріхів і згубних пристрастей, увага до універсальних проблем буття. Вищим етичним ідеалом виступає поряд з добром, розумом, і совістю, як чистий криштал.

Антитезою прагнення до тлінних розкошів у двадцятій пісні виступають розумне ставлення до життя і загальнолюдські чесноти.

У непостійному світі з його минулими цінностями марними є зусилля, спрямовані на досягнення земної величі, слави, марні сподівання на царів, оскільки все це є прахом. Автор же закликає до святого «граду», що не боїться ні зброї, ні вогню; у ньому люблять навіть ворогів і добром платять не лише друзям. А на запитання, де ж знаходиться цей прекрасний «град», Г.Сковорода відповідає: «Сам ты град, з души вон выгнал яд, / Святому духу храм и град».

У збірці зустрічаємо пісні-присвяти. «25-ю пѣснь отходную» поет присвятив своєму другу, білгородському архімандритові Гервасію Якубовичу. Ставлення поета до нього зрозуміле з епіграфа: «Господь сохрани твое и исхождение твое, не даст во смятение ноги твоея». У цій пісні немає й крихти улесливості, панегіричного вихваляння. Цим самим автор висловлює своє негативне ставлення до традиційної панегіричної поезії, підлабузництва панегіристів.

У 1753 р. Г. Сковорода написав двадцять шосту пісню, присвячену єпископу Іоанну Козловичу, «входящому во град Переяслав на престол єпископій». Ця поезія виділяється щирою безпосередністю і поетичністю. Автор передає радість переяславців, які довго чекали нового єпископа. В пісні відчувається легкість, мелодійність та емоційність. Автор підносить постать Іоана Козловича, який «исцѣлит дух..., язвлен грѣхом».

Двадцять сьома пісня присвячена білгородському єпископу Іоасафу Миткевичу, «посѣщающему вертоград духовнаго училища в Харьковѣ». До присвяти належить й епіграф: «Господи, призри с небесе и виждь, и посѣти виноград сей, его же... Плод духовный есть любовь, радость, мир». «Виноград» – це творчий сад єпископа, його духовні плоди. Г. Сковорода бачив і возвеличував людей, близьких йому духовно. Поет вказує на те, що Бог бачить добрі діла й винагородить за них.

Помітне місце у збірці посідають і пейзажні твори, зокрема поезія «Ой ты, птичко жолтобока», що близька до народнопоетичної образності: «зеленая травка», «молоденькая муравка», «вербочка», «явор над горою», «буйны ветры» та ін. Але пейзажні картини і образи не були самоціллю для Г. Сковороди. Згідно з його думкою, людина не співіснує з природою, а є її невід’ємною частиною, тому в мистецькій концепції письменника пейзажна тематика тісно поєднується з роздумами про щастя людини, шляхи досягнення душевної рівноваги, гармонійної єдності з природою, а також з критикою вбивчої для людини тенденції занепаду села і панування міста. Г.Сковорода вважав, що поза природою людина духовно нівечиться і бідніє. Природа спроможна допомогти людині, як власній часточці, подолати вади і досягти внутрішньої гармонії. Тому й пов’язує автор використання мотивів пейзажу із вченням про особисте і загальне щастя.

Визначне місце у творчості Г. Сковороди посідають байки, об’єднані у збірці «Байки Харківські». Вона об’єднує 30 творів, перші 15 з яких написані у кінці 60-х років XVIII ст., а решта 15 – у 1774 році. Байки Г. Сковорода писав прозою. Структурно байка поділяється на дві частини – фабулу і мораль, яку автор називає силою. Байки «Пчела й Шершень» і «Кукушка и Косик» належать до другої групи творів, під час написання яких у автора, мабуть, змінилося уявлення про функціональну роль байки. Ці твори дають підстави порівнювати їх з філософськими творами автора, які спрямовувались на осмислення сучасних письменникові потреб життя. Фабула починає виконувати роль прикладу, стає приводом для традиційного філософування, поданого в силі, яка перевищує фабулу кількісно і якісно. Байка у Г. Сковороди перетворилася на засіб викладу філософських ідей.

У байці «Пчела й Шершень» автор висловив своє бачення на необхідність трудитися за природним покликанням, засудив паразитизм. Найвище в житті поряд зі «сродною» працею ставить Г. Сковорода гармонію між особистим життям та громадськими завданнями, оскільки доля суспільства залежить від вдалого вибору кожною людиною сфери діяльності відповідно до природних здібностей. Так, у байці «Кукушка и Косик» автор говорить:

«Щаслив, кто сопряг сродную себе частную должность с общею. Сія есть истинная жизнь».

Значну частину його творчої спадщини становлять філософські твори, написані у формі трактатів і діалогів. Улюбленим жанром філософських творів Г. Сковороди був діалог. Діалог «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира» – один із низки творів філософа, присвячений проблемі щастя, передумовою досягнення якого виступає «сродна» праця. Спорідненість – перебування в гармонії з природою, а значить з Богом: «с природою жить и с богом быть есть то же». Людина має віднайти своє природне місце, але спершу вона повинна пізнати себе: «Справся ж сам с собою. Узнай себе. Внемли себе и послушай господя своего». Щастя потрібно шукати не поза собою, а в собі, в самовдосконаленні: «пускай никто не ожидает счастья ни от высоких наук, ни от почтенных должностей, ни от изобилия. Нет его нигде. Оно зависит от сердца, сердце от мира, мир от званія, званіе от бога».

Особливе місце в цьому діалозі, як і в усій творчості письменника, належить Біблії, яка була для нього об'єктом ретельних студій, оригінальних тлумачень, джерелом і основою багатьох художніх образів і філософських думок. Г. Сковорода в «Разговоре...» називає себе «любителем священныя библии» і неодноразово цитує її, відповідно до свого творчого задуму: «Внемли себе», «Возвратися в дом твой», «Путь нечестивых погиб» та ін.

Вагомим мірилом істинності висловлених філософом думок виступають і народні прислів'я: «Без бога ни до порога, а с богом хоть за море», «Подобное течет к подобному», «За богом пойдеш, доброй путь найдеш», «От врагов – и дары не дары» та ін. Твір багатий і на афоризми самого Г. Сковороди: «Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина», «Сколько должностей, столько сродностей», «Долго сам учишь, если хочешь учить других», «Нельзя построить словом, если тое ж самое разорять делом» та ін.

Для кращого сприйняття, символічного вираження, візуалізації своїх думок Г. Сковорода у цьому творі використовує емблеми. Так, малюнок, на якому соловей вчить своїх пташенят співати, супроводжується девізом «Родители суть наши лучшие учителя». Цьому, нагадує автор, вчить нас і Біблія, закликаючи шанувати батьків. Зображення мушлі і підпис: «Ищи себе внутрь себе», закликає нас шукати щастя в Бозі, а Бога в собі; Нарцис же, що сидить над водою і слова «Узнай себе. Заглянь внутрь» змушують людину замислитися над тим, чи можна зрозуміти Біблію, не пізнавши самого себе.

Отже, Г. Сковорода намагався сам і закликав людей перемагати згубні пристрасті, ставати на шлях добра як важливішої істини людського буття, на шлях пізнання людського серця, свого призначення у світі.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти творів Г. Сковороди.
2. Вивчити напам'ять визначені поетичні твори.
3. Дати письмові відповіді на питання:
 - а) Які слова написані на могилі філософа? Прокоментуйте їх.

б) Назвіть відомі вам художні твори про життєвий і творчий шлях Г. Сковороди. Проаналізуйте образ філософа і письменника в одному з них.

в) У вірші Г. Сковороди «De libertate», що був написаний орієнтовно в 1757–1759 рр., звучать роздуми автора про волю як найбільшу суспільну цінність і про Б. Хмельницького як взірця боротьби за свободу. Проте в творі філософсько-громадянські мотиви переплітаються з особистими переживаннями: «О, якби в дурні мені не пошитись, / Щоб без свободи не міг я лишитись». Спираючись на факти з життя Г. Сковороди цього періоду і знання з історії України, обґрунтуйте побоювання героя втратити свободу.

4. З'ясуйте різницю між фактом і судженням, виходячи з того, що факт – це твердження, правдивість якого доведена, а судження – це особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати. До сфери фактів належать новини, повідомлення про події, результати досліджень, цифри, а до сфери суджень – припущення, коментарі, оцінки, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження. Розмежувати факти і судження, що стосуються бароко:

- 1) Термін «бароко» уведений у XVIII столітті класицистами.
- 2) Термін походить від португальського виразу «perola barrosa» – «перлина неправильної форми».
- 3) Стиль бароко виник в Італії наприкінці XVI ст.
- 4) В XVII ст. бароко поширилося в більшості європейських країн.
- 5) Першим письменником в Україні, творам якого притаманні риси барокового стилю, вважається Іван Вишенський.
- 6) «Справжній початок бароко, – зазначає Д. Чижевський, – це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасти вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна перемога бароко – утворення київської школи».
- 7) Найоригінальнішими творами українського бароко були так звані «віршові іграшки».
- 8) Бароко – загальноєвропейське явище.
- 9) Бароко утвердилось в усіх родах літератури.
- 10) Емблема має три частини: перша – зображення, друга – заголовок, третя – підпис, який пояснює предмет.
- 11) Поширеними формами барокової поезії були акровірші, мезостихи, кабалістичні, фігурні вірші.
- 12) Особливості зорової поезії обґрунтував І. Величковський.
- 13) Г. Вельфлін вважав бароко занепадницькою формалістичною течією.
- 14) На думку художника Ель Греко, головним сюжетом мистецтва бароко стає духовне випробування людини.
- 15) Українське (козацьке) бароко – архітектурний стиль, поширений переважно у межах Гетьманщини.
- 16) «Світ – театр» – бароковий мотив, що акцентував увагу на мінливості, марнотності та швидкоплинності життя.
- 17) На українському ґрунті бароко мало високий, середній та низький стилі.
- 18) Драми називалися шкільними, бо створювались у навчальних закладах.

- 19) Твори низького бароко виникли в середовищі учнів тогочасних українських шкіл.
- 20) У вертепних виставах переважали мотиви соціального характеру та відбилося народне світорозуміння.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте основні етапи життєвого шляху Григорія Сковороди.
2. У чому полягають труднощі реконструкції його біографії та як змінювалися підходи до її вивчення?
3. Проаналізуйте семантику назви «Сад божественних пісень». Як вона відображає символічне мислення автора та ідею гармонії людини і світу?
4. Як взаємодіють епіграфи та вірші у збірці «Сад божественних пісень»?
5. Як у 10-й пісні поєднуються біблійні мотиви з актуальними суспільними питаннями XVIII ст.?
6. Яке уявлення про сенс людського життя та моральні орієнтири пропонує Г. Сковорода у 20-й пісні?
7. У чому виявляється єдність і різниця провідних мотивів у 10-й і 20-й піснях?
8. Кому адресовані пісні 25–27 і як у них відбилася система морально-філософських ідеалів автора? У чому виявляється їхня оригінальність?
9. Проаналізуйте елементи пейзажної лірики у 3-й, 13-й та 18-й піснях. Як образи природи допомагають розкрити філософські ідеї автора?
10. Охарактеризуйте жанрову своєрідність філософської прози Г. Сковороди.
11. Які історичні та культурні обставини появи збірки «Байки Харківські»?
12. Розкрийте структуру збірки «Байки Харківські».
13. Які джерела сюжетів байок використав автор у збірці «Байки Харківські» і як їх переосмислив?
14. Які тематичні групи виділяються у байках Сковороди? Наведіть приклади та поясніть, як вони відображають його філософські засади.
15. Як у «Байках Харківських» втілено провідні принципи філософії Г. Сковороди – ідеї «сродної праці», самопізнання, гармонії внутрішнього і зовнішнього світу?

Тема 15: «Історія русів» – пам'ятка історико-мемуарної прози XVIII століття

Мета практичного заняття: ознайомитися з історією відкриття та поширення «Історії русів», гіпотезами авторства твору, часом його написання, жанровою своєрідністю, проблематикою та впливом на історіографію й письменство.

1. Відкриття, поширення та введення «Історії русів» до наукового обігу.
2. Гіпотези авторства твору. Час створення пам'ятки.
3. Жанрова своєрідність твору. Концепція історії України на сторінках пам'ятки.

4. Питання мови «Історії русів».
5. Вплив «Історії русів» на історіографію та українське письменство XVIII–XX століть.

Поняття і терміни: історико-мемуарна проза, памфлет, політичний трактат.

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 299–303.
2. Мишанич Я. «Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика. Київ : «Обереги», 1999. 240 с.
3. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорець, 2011. С. 436–443.

Додаткова:

1. Афанасьєв І. Символіка смерті в «Історії русів». *Сучасність*. 1999. № 10. С. 137–145.
2. Бердник О. «Історія Русовъ» як метатекст. Донецьк : Видавництво Донецького національного університету, 2002. 180 с.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 2. С. 385–401.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 211–215.
5. Історія Русів. *Українське козацтво. Мала енциклопедія* / голова автор. кол. Ф. Турченко. Київ : Генеза. – Запоріжжя : Прем'єр, 2002. С. 187.
6. Кравченко В. Поема вольного народу («Історія русів» та її місце в українській історіографії). Харків : Основа, 1996. 117 с.
7. Лавренчук В. Образ Івана Мазепи в давній українській літературі. *Дивослово*. 2009 № 2. С. 56–60.
8. Мішуков О. «Історія Русів» як імпульс та джерело творчості П. Білецького-Носенка. *Пам'ять століть*. 1999. № 6. С. 70–75.
9. Оглоблин О. До питання про автора «Історії Русовъ». *Київська старовина*. 1997. № 6. С. 69–95; 1998. № 1. С. 100–132.
10. Соболев В. «Діаріуш» Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського пограниччя. *Слово і час*. 2009. № 6. С. 20–26.
11. Соболев В. Перспективи дослідження «Історії Русів». *Соболев В. 12 подорожей в країну давнього письменства*. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. С. 85–96.
12. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 291–292.
13. Шевчук В. «Історія Русів» як літературна пам'ятка. *Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть* : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 630–648.

14. Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Історія русів* / пер. І. Драча. Київ : Радянський письменник, 1991. С. 5–28.
15. Юрчук О. «Історія Русовъ» як російська імперська версія історії українського народу. *Слово і Час*. 2011. № 11. С. 40–46.

Методичні вказівки:

Уперше про існування «Історії русів» говорилося у 20-х роках XIX ст. в публікаціях українських і російських авторів: П. Гулака-Артемівського, Д. Бантиш-Каменського, К. Рилєєва. Перша публікація «Історії русів» була здійснена О. Бодянським у 1846 році.

Спочатку науковцями та читачами пам'ятка сприймалася як автентичний твір, написаний чи то Г. Кониським, чи то Г. Полетикою. Незважаючи на значну кількість спеціальних досліджень, присвячених «Історії русів», таємниця її походження й досі не розгадана. Написана «Історія русів» російською мовою наприкінці XVIII – на поч. XIX ст.

Пам'ятці властивий жанровий синкретизм: вона поєднує ознаки історіографічного, публіцистичного, художнього, історіософського твору. Більшість дослідників жанр «Історії русів» визначають як політичний трактат. Трактат – це науково-теоретична праця, в якій аналізується складна проблема, всебічно аргументується нова концепція автора.

Історичною концепцією автора керувало прагненням довести стародавність походження українського народу, самотійність його історії, право на гідне місце в світі. Цій концепції підпорядковані майже всі історичні відомості та факти, наведені у творі. Абсолютна більшість із них є переосмисленням уже відомих на той час матеріалів або витвором авторської фантазії. Основний перебіг подій запозичено з літописів Самовидця та Г. Граб'янки, але автор поширив виклад, дав ширше тлумачення подій, а то й підігнав історичні факти під своє розуміння.

Центральне місце в «Історії русів» посідає козацька тематика. Автор наполягає на слов'янському походженні козацтва. Воно розглядається як військовий стан, а не як окремий народ. Центральна постать «Історії русів» – Б. Хмельницький, якого автор вважає досконалим політиком.

Автор, перейнятий демократичними настроями, протестує проти кріпацтва, проти насильства, релігійної нетерпимості. Він є ворогом тиранії і вважає, що насильницьке правління ніколи не буває міцне й довготривале.

Не можна оминати увагою негативне ставлення автора «Історії русів» до понять «Україна», «український». На його думку Русь – це питома назва України, а руси – споконвічні жителі української землі, і що це ім'я було штучно, через політичні, династичні посягання, перейнято Московією. Він чітко розрізняє русів від росіян і білорусів.

Не в усьому його історичне бачення суголосьне пізнішій історіографії, багато в його поглядах суб'єктивного, немало й незнання, але є гаряче бажання розібратися в історичних перипетіях свого народу.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.

2. Поясніть слова І. Драча, перекладача «Історії русів», сказані ним про пам'ятку: «Ця книжка для того, щоб ми стрепенулись». Обґрунтуйте свої міркування, використовуючи приклади з тексту «Історії русів».

Питання для самоперевірки:

1. Яким роком датується найраніша згадка про «Історію русів»?
2. Де і коли було виявлено рукопис «Історії русів»? Хто з дослідників долучився до вивчення пам'ятки?
3. У чому полягає жанрова специфіка «Історії русів»? Що відрізняє її від літописів та хронік того ж часу?
4. Які версії авторства «Історії русів» вам відомі?
5. Кого називав «русами» автор пам'ятки? Як автор формує уявлення про історичну суб'єктність українського народу?
6. Як «Історія русів» формувала уявлення про минуле України в умовах політичної залежності від сусідніх держав?
7. Хто є автором найпершого перекладу пам'ятки українською мовою?
8. Коли і де саме «Історія русів» була видрукувана українською мовою?
9. Чому дослідники схиляються до думки, що «Історію русів» є політичним памфлетом, а не науковим історичним твором?
10. Хто з відомих вам письменників звертався до «Історії русів» у власній творчості?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

ТЕКСТИ ТВОРІВ

Хрестоматії:

1. Давня українська література : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. 576 с.
2. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. 784 с.; Кн. 2. 784 с.
3. Перлини духовності. Твори української світської літератури від часів Київської Русі по XVIII ст. : у 2 кн. / упоряд. В. Різун. К. : Грамота, 2003. Кн. 1. 480 с.; Кн. 2. 480 с.
4. Слово багатоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху бароко (кінець XVI–XVII століття) / упоряд. В. Шевчук, В. Яременко : у 4 кн. К. : Аконіт, 2006. Кн. 1. 799 с.; Кн. 2. 799 с.; Кн. 3. 799 с.; Кн. 4. 799 с.
5. Українська література XI–XVIII ст. Хрестоматія з коментарями / упоряд. Є. Карпіловська, Л. Тарновецька. Чернівці : Прут, 1997. 368 с.
6. Хрестоматія з давньої української літератури / упоряд. О. Білецький. Київ : Радянська школа, 1967. 784 с.

Окремі видання:

1. Антологія української поезії : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. 456 с.
2. Аполлонова люття : київські поети XVII–XVIII століття / упоряд. В. Кречотень. Київ : Молодь, 1982. 320 с.
3. Воскресіння мертвих : українська барокова драма. Антологія / упоряд. В. Шевчук. Київ : Грамота, 2007. 638 с.
4. Збірник козацьких літописів : Густинський літопис. Літопис Самійла Величка. Літопис Грабянки. Київ : Дніпро, 2006. 974 с.
5. Літопис руський / ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
6. Марсове поле : героїчна поезія в Україні X – поч. XIX століть / упоряд. В. Шевчук. Київ : Молодь, 2004. 512 с.
7. Пісні Купідона : любовна лірика на Україні XVI – поч. XIX ст. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Молодь, 1984. 351 с.
8. Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам'ятки / упоряд. О. Мукомела. Київ : Грамота, 2002. 592 с.
9. Українська література XVII століття / упоряд. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. 608 с.
10. Українська література XVIII ст. / упоряд. В. Кречотень. Київ : Наукова думка, 1983. 696 с.
11. Українська література XIV–XVI століть / упоряд. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1988. 600 с.

12. Українська поезія XVI століття / упоряд. В. Яременко. Київ : Радянський письменник, 1987. 287 с.
13. Українська поезія XVII століття (перша половина) / упоряд. В. Яременко. Київ : Радянський письменник, 1987. 360 с.
14. Українська поезія : Кінець XVI – початок XVII століття / упоряд. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1978. 431 с.
15. Українська поезія : середина XVII століття / упоряд. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1992. 680 с.

НАУКОВО-КРИТИЧНІ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

1. Білоус П. Давня українська література в школі. Навчальні матеріали. Житомир : ЖДУ, 2007. 215 с.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
3. Білоус П., Білоус Б., Савенко О. Давня українська література. Словник-довідник. Київ : Академія, 2015. 208 с.
4. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 360 с.
5. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн.1. Львів : Світ, 1992. 694 с.; Кн. 2. Львів : Світ, 1994. 560 с.
6. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. 416 с.
7. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Київ : Либідь, 1993– 996.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 608 с.
9. Ісіченко І. Історія української літератури: Середньовіччя. Ренесанс (XI–XVI ст.) : підручник для студентів філологічних факультетів університетів. Харків :Точка, 2021. 640 с.
10. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.
11. Історія української літератури : у 12 т. Т. 1. Давня література (X – перша половина XVI ст.). / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. В. Дончик (голова) (та ін.). Київ : Наукова думка, 2013. 839 с.
12. Історія української літератури : у 12 т. Т. 2. Давня література (друга половина XVI– XVIII ст.) / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. В. Дончик (голова) (та ін.). Київ : Наукова думка, 2014. 840 с.
13. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
14. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.; Т. 2. 624 с.
15. Літературознавчий словник-довідник / за ред Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : Академія, 1997. 752 с.

16. Мишанич О. Кризь віки. Київ : Обереги, 1996. 268 с.
17. Мишанич О. На переломі : літературознавчі статті й дослідження. Київ : Основи, 2002. 424 с.
18. Наєнко М. Художня література України. Київ : Просвіта, 2008. 1063 с.
19. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. 423 с.
20. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. 144 с.
21. Савченко І., Кобелецька О. Давня українська література: Словник-довідник : навчальний посібник. Київ : «Альфа-М», 2010. 208 с.
22. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконт, 2002. 400 с.
23. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2020. 431 с.
24. Соболев В. 12 подорожей в країну давнього письменства. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. 156 с.
25. Соболев В. 3 глибини віків : вивчення давньої української літератури в школі : посібник для вчителя. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. С. 160–186.
26. Степанишин Б. Давня українська література в школі. Київ : Либідь, 2000. 504 с.
27. Ушкалов Л. 3 історії української літератури XVII–XVIII століть. Харків : Акта, 1999. 215 с.
28. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. Київ : Видавець Олександр Савчук, 2019. 416 с.
29. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення століть. Харків : Акта, 2001. 221 с.
30. Франко І. Історія української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Т. 40. Київ : Наукова думка, 1983. С. 7–370.
31. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 194–470.
32. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.
33. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.
34. Шевчук В. Дорога в тисячу років. Київ : Радянська школа, 1990. 411 с.
35. Шевчук В. Муза Роксоланська : українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. 400 с.; Кн. 2. 728 с.
36. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 528 с.
37. Baldick Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford : Oxford University Press, 1991. 243 p.
38. Brogi Bercoff D. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich. Izabelin : Świat Literacki, 1998. 310 s.

39. Childs P., Fowler R. The Routledge Dictionary of Literary Terms. New York : Routledge, 2006. 280 p.
40. Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. London : Penguin Books, 1999. 843 p.
41. Eagleton T. Literary Theory : an introduction. Minneapolis : The University of Minnesota Press, 1983. 240 p.
42. Eco U. The Aesthetics of Chaosmos: The Middle Ages of Joys. Harvard University Press, 1989. 96 p.
43. Encyclopedia of Contemporary Literary Theory : approaches, scholars, terms / ed. and compiler I. R. Makaryk. Toronto : University of Toronto Press, 1993. 656 p.
44. Hryhorij Savyc Skovoroda : an Anthology of Critical Articles / ed. By T. E. Bird, H. R. Marshall. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. 344 p.
45. Lewin P. Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2008. XXXIV ; 218 p.
46. Makaryk I. R. About the Harrowing of Hell: A Seventeenth-century Ukrainian Play in Its European Context. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press : Dovehouse Editions, 1989. 231 p.
47. Radyszewskyj R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku, część I : monografia. Kraków : Wyd-wo Oddziału PAN, 1996. 283 s.

Інформаційні ресурси:

1. **Бібліотека ім. Марії Фішер-Слиж на сайті «Українське життя в Севастополі».** Уміщено уривки з Біблії, «Повчання» Володимира Мономаха, «Бджоли», байки Г. Сковороди. URL: www.ukrlife.org/main/library.html.
2. **Бібліотека української поезії.** Подано окремі твори С. Климівського, І. Мазепи, Г. Сковороди. URL: <https://poetyka.uazone.net/a.html#B>.
3. **Електронна бібліотека української літератури на сайті університету м. Торонто (Канада).** Розміщені твори І. Вишенського, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/Main-Ukr.html>.
4. **Електронна бібліотека української літератури.** Сайт містить твори І. Вишенського, Г. Сковороди, а також біографії письменників, літературну енциклопедію. URL: www.ukrlib.com.ua.
5. **Ісиченко Ю. Історія української літератури Х–ХVI ст. : курс лекцій.** URL: <https://www.bishop.kharkov.ua/курси-лекцій/історія-української-літератури-х-хві-ст>
6. **Проект електронної бібліотеки давньої української літератури «Ізборник – 2002».** Розміщено всі антології з давньоукраїнської літератури, які вийшли в серії «Бібліотека української літератури» у видавництві «Наукова думка». Тут представлені українські літописи, хроніки, життя,

апокрифи, граматики, лексикони, історично-мемуарні, перекладні, поетичні твори тощо. URL: www.litopys.org.ua

7. **Сайт Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.** Інтерес становлять фотокопії раритетів давнього письменства – «Пересопницького Євангелія», «Апостола», Київських глаголичних листків тощо. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>
8. **Internet Encyclopedia of Ukraine.** Hosted by the Canadian Institute of Ukrainian Studies. Contains featured topics in ukrainian literature, such us: The Literature of Kyivan Rus': Chronicles, Lives of Saints, Epics. II. The Polemical Literature of the 16th to 18th Centuries. III. Ukrainian Literature of the Late Baroque Period (18th Century) URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/Literature.asp>

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автентичність (грец. *autentikos* – справжній) – справжність, оригінальність пам’ятки давнього письменства.

Автограф (грец. *autos* – сам, *grapho* – пишу) – текст, власноручно написаний автором, первісний рукопис давньої літератури.

Агіографія (грец. *hagios* – святий, *grapho* – пишу) – літературний жанр, який розповідаючи про життя святого, давав зразок релігійного подвижництва для наслідування.

Апокриф (грец. *apokryphos* – прихований, таємний) – твори на біблійну тематику, які доповнювали або уточнювали Святе Письмо, але не були канонізовані церквою.

Афоризм (грец. *aphorismos* – визначення) – влучний, лаконічний вислів, який у зручній для запам’ятовування формі містить глибоку думку.

Байка – поетичний або прозовий дидактичний твір алегоричного характеру, що втілюється в образах людей, тварин, рослин, предметів і явищ навколишнього світу.

Бароко (італ. *barocco* – дивний, химерний) – напрям і стиль у літературі та мистецтві європейських країн кінця XVI – початку XVIII ст., якому було властиве зображення напружених протиріч епохи, відсутність ренесансної впевненості у силі людського розуму та діянь, зображення страждань і жахів, поєднання релігійних і світських мотивів, образів, відчуття трагічної приреченості боротьби проти зла. Поетика творів характеризувалася складною метафоричністю, емблематичністю, тяжінням до контрастів, риторизмом, містичним алегоризмом, фантастичною екзотикою.

Біблеїзм – слово чи вислів із Біблії, вживані в художньому тесті.

Братство – громадська організація православного міського населення і духовенства, що об’єднувалися для захисту віри при приходських храмах.

Буколіка (грец. *bukolikos* – пастух) – твір, що зображує ідеалізоване сільське життя на природі.

Бурлеск (італ. *burla* – жарт) – різновид комічної поезії та драматургії, для якого характерна свідомо невідповідність між змістом і формою, вживання низького стилю у значенні високого, профанація сакрального, гротеск, травестія.

Вертеп (давньослов. – печера) – театральна форма народного мистецтва XVII–XIX ст. Вертепом називають тип народного лицедійства, пересувний ляльковий театр, скриньку для лялькової вистави.

Відродження – див. **Ренесанс**.

Воїнська повість – жанр середньовічної літератури, центральне місце в якому посідають батальні сцени, епізоди військового побуту; фабульною основою виступають реальні або легендарні історичні події. Була важливою формою

поширення патріотичних ідей, звеличення воїнських чеснот: мужності, самовідданості, вірності вітчизні, сміливості тощо.

Геральдична поезія (лат. heraldus – оповісник) – твори, що пояснюють символічне значення гербів держав, міст, визначних родів.

Грамота – вид ділових документів Х–XVII ст. у східних слов'ян.

Гуманізм (лат. humanus – людський, людяний) – головний напрям світської думки епохи Відродження. На відміну від середньовічного релігійного світогляду, в основі якого був Бог, у гуманістів провідне місце посідала людина. Заперечуючи релігійно-аскетичні ідеї про гріховність плоті і земного життя, гуманісти розглядали людину як частину природи і проголошували її право на задоволення земних потреб, ідеї свободи особи, справедливого суспільства, а спонукальну причину діяльності людини вбачали у її прагненні до насолоди. Ці положення і склали ядро ідей гуманізму.

Декламація (лат. declamare – вправлятися у виголошенні промов) – коротка композиція чи підбірка віршів на церковно-релігійну тематику.

Діалог (грец. dialogos – бесіда, розмова) – невеличка п'єска шкільної драматургії на церковно-релігійну тематику, що будувалася як розмова двох осіб, в якій твори пов'язувалися між собою і формально, і за змістом.

Діаріуш (польс. diariusz – щоденник) – різновид щоденника, автор якого розповідає про факти свого життя у відповідному соціальному і національному контексті, своєрідний психологічний портрет автора.

Духовний вірш – твір релігійного характеру, який адаптував книжні псалми і канти до розуміння пересічного слухача. Авторами духовних віршів були церковні діячі, вчителі й учні шкіл, мандрівні дяки.

Елегія (грец. elegos – скарга, плач) – ліричний жанр, основною темою якого є сумні роздуми про долю, становище у суспільстві, стосунки між людьми.

Емблема (грец. emblema – вставка, рельєфна оздоба) – графічно-літературний твір, що умовно, символічно виражає певне поняття, ідею. Мала трьохчленну будову: зображення окремих предметів чи їх сполучень, міфологічних, біблійних чи історичних фігур; девіз, яким розкривався смисл зображення; пояснювальний підпис.

Епіграма (грец. epigramma – напис) – лаконічний жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною, градаційно завершеною кінцівкою.

Епітафія (грец. epitaphios – надгробне слово) – надмогильний напис у віршах чи в прозі, пов'язаний у давній українській літературі з культом мертвих.

Євангеліє (грец. – добра звістка) – християнські твори про життя, смерть, воскресіння Ісуса Христа, життя апостолів і перших християн. До Нового Заповіту Біблії увійшло канонічне тетраєвангеліє, тобто чотири Євангелія – від Матвія, Марка, Луки, Іоанна. Крім канонічних Євангелій існують апокрифічні.

Житійна драма – див. **Міраклъ**

Інтерлюдія (лат. inter – між, ludus – гра) – комічна музична композиція з танцювальними номерами, яка виконувалася між актами шкільної драми.

Інтермедія (лат. intermedius – проміжний, середній) – драматургічний етюд чи сценка переважно розважального характеру, які виконувалися між актами шкільної драми.

Ісихазм (грец. hesychia – спокій, безмовність) – містичне вчення православних монахів про спосіб досягнення стану блаженного спілкування з Богом шляхом безмовної молитви заради споглядання Божественного світла.

Історичний вірш – вірш, у якому змальовано конкретні історичні події або осмислюється історія вцілому.

Кант (лат. cantus – спів, пісня) – хвалебна урочиста пісня духовного або світського характеру.

Козацькі літописи – історико-літературні твори, що виникли в козацькому середовищі і відображали його ідеологію, бачення історичних подій. Назва усталилася ще у XVII ст., коли під терміном «козацький» розуміли «український». Термін «літописи» тут вживається умовно, оскільки ці твори поєднують в собі риси різних жанрів, розраховані на широке коло читачів і несуть у собі потужний публіцистичний заряд.

Компіляція (лат. compilatio – крадіжка, грабіж) – неоригінальна, несамоцільна праця, зведена до запозичень із чужих творів. Поширена в давній літературі, зокрема в літописанні, белетристичних та дидактичних збірниках.

Культурно-історична епоха – хронологічно окреслений історичний період, у контексті якого певні художньо-естетичні й літературні тенденції народжуються, досягають найвищого рівня розвитку і в результаті подальшої еволюції мистецтва слова вичерпують себе, трансформуються в інші, що є їх логічним продовженням або запереченням. Кожна епоха поєднує в собі елементи попередньої, нинішньої, а також тенденції майбутньої.

Курйозний вірш (лат. curiosus – повтор, поворот) – вишуканий за формою поетичний твір, якому властивий синтез зорових та слухових елементів, узгоджених зі змістом (фігурний вірш, паліндром, рак, луна, піфагорійський вірш тощо). В українській літературі поширилися в добу бароко.

Літопис – різножанровий синкретичний історико-мемуарний літературний твір, в якому розповідь велася за роками. Названий жанр за фразою «В літо...» («В рік...»), що зустрічається в «Повісті минулих літ».

Мандрівні дяки – студенти братських шкіл, колегій, Києво-Могилянської академії в XVII–XVIII ст., які під час канікул, або перервавши навчання, влаштовувалися на різні роботи, зокрема вчителювати приватно чи при церкві. Завдяки їм на селі була доступна початкова освіта. Також складали і поширювали орації, травестії, бурлескні вірші, різдвяні, великодні, світські пісні, розігрували вертеп.

Мемуари (лат. *memoria* – пам'ять) – жанр, близький до історичної прози, наукової біографії, документально-історичних нарисів, нотатки про події минулого, свідком чи учасником яких був автор.

Міраклъ (лат. *miraculum* – чудо) – жанр середньовічної віршованої драми на сюжети житій святих. Інша назва творів цього типу – житійна драма.

Містерія – (грец. *mysterion* – таємниця, таїнство) – середньовічна європейська драма XIV – XVI ст. на біблійний сюжет, яку розігравали перед найбільшими релігійними святами – Різдом, Великоднем.

Мораліте (фр. *moralis* – моральний) – драматичний твір повчального характеру, дійовими особами якого переважно були персоніфіковані алегорії, що уособлювали абстрактні поняття гріхів та християнської доброчинності.

Ораторська проза (лат. *oro* – говорю) – церковне красномовство, що оформлене у жанрі проповіді, призначеної для проголошення або читання.

Паломник (лат. *palm* – пальма) – мандрівник до Святої землі – місць, які мають конкретні географічні параметри на Близькому Сході і пов'язані з народженням, життям, стражданнями, смертю і воскресінням Ісуса Христа. На згадку і доказ своєї мандрівки вони приносили пальмову гілочку. На Русі їх також називали «каліками перехожими», «калічищами» (від лат. *Caligae* – солдатське взуття римлян, короткі чоботи), «пілігримами» (від лат. *Peregrinus* – мандрівник).

Паломницька проза – художній опис мандрівником географічних, етнографічних, соціальних особливостей країн, у яких йому довелося побувати.

Панегірик – (грец. *panegyrikos logos* – урочиста промова) – поетичний твір, найхарактернішою ознакою якого є вихваляння та ушлявлення визначної події чи подвигів видатної людини.

Патерик (лат. *pater* – батько) – некалендарна збірка агіографічних творів. На відміну від житій розкрито не все життя подвижника, а лише найзначніші його епізоди, подано опис чудес і видінь. Новели патерика можуть розташовуватися в алфавітному або географічному порядку.

Повчання – різновид ораторсько-повчальної прози києворуської доби, написаний у формі звернення старшої людини до дітей та нащадків і містить настанови їм.

Поетика (грец. *poietike* – майстерність творення) – навчальна дисципліна в давніх навальних закладах, що передбачала викладання правил віршування, написання драматичних творів та використання у літературі різноманітних художніх прийомів. Поетиками називали і підручники з цієї навчальної дисципліни.

Полеміка (грец. *polemikos* – ворожий, войовничий) – зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких питань, гостра суперечка, дискусія.

Полемічна література (грец. *polemikos* – ворожий, войовничий) – сукупність творів теологічного та публіцистичного характеру, поява яких викликана полемікою з приводу розколу християнської церкви на православну та католицьку.

Послання – твір ораторсько-повчального жанру, в якому порушуються важливі питання християнської моралі. Написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Проповідь – жанр ораторсько-публіцистичної прози, який виголошується духівником із метою повчання мирян у дусі християнського благочестя.

Псалом (грец. *psalmos* – пісня) – пісня релігійного змісту.

Редакція (лат. *red* – знову, *action* – дія) – рукописна версія пам'ятки, в яку при переписуванні вносилися істотні зміни, що позначилися на композиції, манері викладу, змістові, ідейному спрямуванні твору.

Ренесанс (лат. *renascor* – відроджуюсь) – епоха в історії європейської культури та мистецтва XIV–XVI ст., яка прийшла на зміну Середньовіччю. Головною тенденцією розвитку мистецького і соціального життя вважалося відродження античності. Спостерігається посилення інтересу до рідної культури, історії, мови, пробудженню національної самосвідомості, розумінню необхідності широкого розвитку освіти і науки.

Риторика (грец. *rhetorike techne* – ораторське мистецтво) – наука красномовства, що вивчала закони побудови прозового тексту.

Середньовіччя – назва періоду в історії письменства між античністю та Ренесансом. В українській літературі тривало з IX до XVII ст. Письменству цього періоду властива перевага жанрового канону над індивідуальною творчістю, трактування мови як сакрального явища, використання фольклорних мотивів, образів, що втілювали колективну свідомість, відсутність чіткого розмежування усної й писемної творчості. Слід відрізняти від культурологічного поняття «середні віки», яке охоплює IV–XVIII ст.

Синаксар (грец. *synaksarion* – збірник) – календарний збірник агіографічних творів, своєрідна релігійна хрестоматія, що містила короткі житія найзначніших християнських святих, повчання.

Список – рукописна версія пам'ятки, в яку при переписуванні вносилися неістотні зміни, що не впливали на первинний творчий задум автора.

Травестія (італ. *travestire* – перевдягатися) – різновид бурлескної поезії, сформований переробками творів, серйозних, героїчних за змістом та відповідних за формою, у твори комічного характеру, в яких використовуються прозаїзми, жаргонізми, вульгаризми, притаманні низькому стилю.

Ходіння – див. **Паломницька проза**

Хроніка (грец. *chronika* – літопис) – історико-мемуарний твір, у якому історичні події, сучасником яких був автор, відтворювалися у часовій

послідовності. На відміну від літопису, де архітектонічний поділ здійснювався за роками («В літо ...»), хроніки komponувалися за періодами владарювання того чи іншого діяча.

Хронограф (грец. *chronos* – час, *grapho* – пишу) – один із типів історіографічної книжки в давній літературі. Це узагальнюючий твір, в якому насамперед висвітлюється світова історія (на відміну від літописів і хронік, об'єктом яких є історія конкретних держав чи земель). Разом із тим, чимало літописів і хронік розпочиналися саме короткими переказами всесвітньої історії.

Четї мінеї (давньослов. *четѣи* – призначений для читання, грец. *mineos* – місячний) – календарний збірник агіографічних творів, що розташовувались за днем і місяцем ушанування певного святого. Призначався для щоденного читання. Складався з 12 частин (за кількістю місяців у році).

Шкільна драма – твори драматичної літератури XVII–XVIII ст., написані в навчальних закладах викладачами та учнями з метою навчання і виховання.

Щоденник – літературно-побутовий жанр, що фіксує побачену, почуту, внутрішньо пережиту подію, яка щойно сталася. Щоденник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприйняття.

ДОДАТКИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ Й КРИТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ

1. Завдання до теми «Давня українська література як початковий етап розвитку вітчизняного письменства»

Каліграфія – не тільки вміння писати розбірливим, гарним і чітким почерком. Це ціла галузь образотворчого мистецтва, досконала форма рукописного шрифту стародавніх книг, офіційних документів. Чи не найвідомішою в світі є японська каліграфія, яка виникла ще в VII столітті. З лекції «Особливості давньої української літератури» студенти отримали уявлення про український скоропис – правописну систему, яка з'явилася в II пол. XIV століття і з якої у 19 столітті постало новочасне ручне письмо. У скорописних текстах використовувалися компактно виписані слова – слова-образи, слова-ідеограми, які читач сприймав цілком, літери пов'язувалися не лише по горизонталі, але й по вертикалі, декоративні елементи передавали настрій тексту, емоційні сплески тощо. Завдання: знайти або придумати варіанти використання українського скоропису в сучасному житті.

2. Завдання до теми «Українська література дохристиянської доби»

Тема «Українська література дохристиянської доби» виносить на самостійне засвоєння студентами. Їм пропонується ознайомитися з текстом лекції, що розміщена в системі електронного забезпечення навчання Moodle (мережа ЗНУ) та створити мультимедійну презентацію, яка б проілюструвала особливості пам'яток.

3. Завдання до теми «Оригінальна література Київської Русі»

1. Прочитати «Житіє і ходіння Данила, Руської землі Ігумена».

2. За описаним паломником маршрутом створити низку дописів для уявного тревел-блогу про подорож на Схід із використанням ілюстративного матеріалу (добирати відповідні малюнки, карти, фото в мережі Інтернет).

За потреби можна ознайомитися з матеріалами:

а) про поетикальні особливості сучасної літератури мандрів: Кропивко І. Постмодерністська література мандрів: персонаж, трансгресія, жанр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. 2018. № 1 (39). С. 99–104.

б) про українські тревел-блоги: <https://cutt.ly/CgArLGY>

в) про кращі тревел-блоги, присвячені Україні: <https://cutt.ly/5gArXh2>

Завдання можна виконувати і надавати як текст у форматі Word, мультимедійну презентацію Power Point, дописи в соцмережах тощо.

3. Ознайомитися зі статтею: Голик Р. «Тоземльцы и иноплемённики»: «руський патріотизм», «образ світу» та етнічні стереотипи середньовічної Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. Вип. 4. С. 100–118.

Дати відповіді на питання:

1. Чи впливають етностереотипи на міжнціональне сприйняття?
2. Які фактори визначають зміст стереотипів, наведених у статті?
3. В яких медіа сьогодні ми найчастіше зустрічаємося з етностереотипами?
4. Яке ваше ставлення до етностереотипів?

4. Завдання до теми «Слово о полку Ігоревім» – перший художній твір епохи Київської Русі

1. На гравюрі Володимира Фаворського (1) яка відтворює нижче наведений фрагмент літопису, є помилка. Яка?

«А коли світала субота, почали виступати війська половецькі, як бори, і не знали князі руські, кому з них до котрого поїхати, бо було їх незчисленне множество І сказав Ігор: «Се, видати, зібрали ми на себе землю всю: і Кончака, і Козу Бурновича, і Токсобича, [і] Колобича, і Стебича, і Тертробича». І тоді, порадившись, усі вони зсіли з коней, бо мали намір, б'ючись, дійти до ріки Дінця Вони бо говорили:..«Якщо ми побіжимо, утечем самі, а чорних людей оставимо, то од бога нам буде гріх, як сих видамо. Підем, і або вмиremo, або живі будемо всі вкупі». І, так сказавши, всі зсіли з коней і пішли б'ючись. І тут за допустом божим поранили Ігоря в руку і умертвили шуйцю його, і була печаль велика у полку його. І воєводу вони схопили, – той був раніш поранений. Однак тоді кріпко вони билися тої днини до вечора, і багато було ранених [і] мертвих у полках руських. Настала й ніч суботня, а вони пішли б'ючись».

2. У 1983 році в м. Путивлі Сумської обл. був встановлений бронзовий пам'ятник Ярославні (2). Автори пам'ятника припустилися двох помилок. Чому Ярослава не могла виглядати так?

1

2

4. Завдання до теми «Виникнення і розвиток полемічної літератури»

З біографії І. Вишенського збереглося дуже мало відомостей. У літературознавстві закріпилася гіпотетична модель життєпису полеміста. Серед наведених оберіть ймовірні події життя І. Вишенського та розташуйте їх у хронологічному порядку.

- Народився між 1545–1550 роками в містечку Судова Вишня в Галичині (нині територія Львівської обл.) у міщанській родині.
- Народився між 1545–1550 роками в місті Острог на Волині у родині нащадків князя Острозького.
- У 60-х роках XVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні.
- У 80-х роках XVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні
- Познайомився і заприятелював з очільниками Львівського братства.
- Розпочав літературну діяльність.
- У Львівському братстві видав збірку власних творів «Книжка».
- Прийняв чернецтво.
- Відвідав Україну в 1604–1606 роках.
- Відвідав Україну в 1610–1612 роках.
- Повернувся на Афон у 1612 році.
- Жив в Уневському монастирі.
- Замкнувся в печері.
- Посварився з очільниками Львівського братства.
- У 1606 році повернувся на Афон.
- Хотів повернутися на Афон, але занедужав і помер у Львові.
- Видав на Афоні збірку власних творів «Книжка».

5. Завдання до теми «Явище бароко в давньоукраїнській літературі»

1) З'ясуйте різницю між фактом і судженням, виходячи з того, що факт – це твердження, правдивість якого доведена, а судження – це особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати. До сфери фактів належать новини, повідомлення про події, результати досліджень, цифри, а до сфери суджень – припущення, коментарі, оцінки, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження.

2) Для закріплення розуміння різниці між фактом і судженням і набуття практичних вмінь розрізняти їх пройдіть тест «Факт vs Судження» з онлайн-курсу «Very Verified» за посиланням: <https://verified.ed-era.com/ua/u1>

3) Розмежуйте факти і судження, що стосуються бароко:

- Термін «бароко» уведений у XVIII столітті класицистами.
- Термін походить від португальського виразу «perola barroca» – «перлина неправильної форми».
- Стиль бароко виник в Італії наприкінці XVI століття.
- У XVII столітті бароко поширилося в більшості європейських країн.
- Першим письменником в Україні, творам якого притаманні риси барокового стилю, вважається Іван Вишенський.
- «Справжній початок бароко, – зазначає Д. Чижевський, – це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасті вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна перемога бароко – утворення київської школи».
- Найоригінальнішими творами українського бароко були так звані «віршові іграшки».
- Бароко – загальноєвропейське явище.
- Бароко утвердилося в усіх родах літератури.
- Емблема має три частини: перша – зображення, друга – заголовок, третя – підпис, який пояснює предмет.
- Поширеними формами барокової поезії були акровірші, мезостихи, кабалістичні, фігурні вірші.
- Особливості зорової поезії обґрунтував І. Величковський.
- Г. Вельфлін вважав бароко занепадницькою формалістичною течією.
- На думку художника Ель Греко, головним сюжетом мистецтва бароко стає духовне випробування людини.
- Українське (козацьке) бароко – архітектурний стиль, поширений переважно у межах Гетьманщини.
- «Світ – театр» – бароковий мотив, що акцентував увагу на мінливості, марнотності та швидкоплинності життя.
- На українському ґрунті бароко мало високий, середній та низький стилі.
- Драми називалися шкільними, бо створювались у навчальних закладах.
- Твори низького бароко виникли в середовищі учнів тогочасних українських шкіл.
- У вертепних виставах переважали мотиви соціального характеру та відбилося народне світорозуміння.

Результати виконання завдання перевіряються на інтернет-сервісі мультимедійних дидактичних вправ Learning Apps.

6. Завдання до теми «Українське віршування XVII–XVIII століть»

Прочитайте бурлескний вірш XVIII ст. про тогочасну шкільну науку і життя школяра.

Любо¹ то я мало що вмію,
 А предця², що-м витовк³, то і розумію.
 Юж⁴ би-м я і много до тих час того письма знав,
 Коли би ми дяк частенько їсти давав.
 Але часом два рази або раз,
 І для того ми в серці на дяка ураз⁵.
 І так з лиха голова дуріє,
 Хоч нерада душа, та говіє⁶,
 А через неповольні⁷ пости
 Посхли⁸ у мені жили і кості.
 Правда, часом рад дяк щиро дати,
 Тільки біда, же нізвідки взяти!
 Бо з віршем з двадцять хат оббігну⁹, мало що достану,
 А, прийшовши до школи, ледве дяка в душі живого зостану,
 Бо який такий біжить з губою, як з халявою, до горщати,
 Аж на остатку ніщо і мені посьорбати.
 І так вони у мене з горщаток деруть,
 Власне, як пси стерво¹⁰, і рвуть.
 Але коли би бог дав весни дочекати,
 Мушу ся з тими поганцями пожегнати¹¹.
 А коли ся буду з ними розлучати,
 Буду вас, усіх парафіян, на бенкет прохати.

Якою, на вашу думку, є головна причина неналежного засвоєння знань цим учнем? На основі своїх міркувань створіть медіаповідомлення, зашифроване в QR-кодi:

¹ гарно

² проте

³ вивчив, визубрив

⁴ уже

⁵ образа

⁶ постує

⁷ не з власної волі

⁸ посохли

⁹ оббіжу

¹⁰ труп тварини

¹¹ Попрощатися

7. Завдання до теми «Життєвий і творчий шлях Григорія Сковороди»

У вірші Г. Сковороди «De libertate» (Про свободу), що був написаний орієнтовно в 1757–1759 роках, звучать роздуми автора про волю як найбільшу суспільну цінність і про Б. Хмельницького як взірця боротьби за свободу. Проте в творі філософсько-громадянські мотиви переплітаються з особистими переживаннями: «О, якби в дурні мені не пошитись, / Щоб без свободи не міг я лишитись». Спираючись на факти з життя Г. Сковороди цього періоду і знання з історії України, обґрунтуйте побоювання героя втратити свободу.

8. Завдання до теми «Поетична, філософська та байкарська творчість Г.Сковороди»

1) Ознайомтеся зі студіями образу саду в літературі українського бароко:

а) Ковальчук Н. Символічний лад українського бароко. *Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури*. 2001. Т. 19. С. 27–30.

б) Сазонова Л. Жанр вертоградів у східнослов'янському літературному бароко. *Українське літературне бароко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 76–108.

2) Випишіть синонімічні до слова «сад» назви, які вживалися в бароковій літературі. Створіть з ними хмарку слів.

3) Випишіть слова, що використовувалися в барокових творах і є складниками образу саду. Створіть з ними хмарку слів.

9. Завдання до теми «Історико-мемуарна проза XVII–XVIII століть»

У курсі «Давньої української літератури» ви ознайомилися з літописами Середньовіччя в темі «Оригінальна література Київської Русі» та козацькими літописами в темі «Історико-мемуарна проза XVII–XVIII ст.». Подане завдання спрямоване на перевірку знань про літописи з обох тем.

1) За фото визначте, яким історичним особам і де саме встановлені пам'ятники?

1.

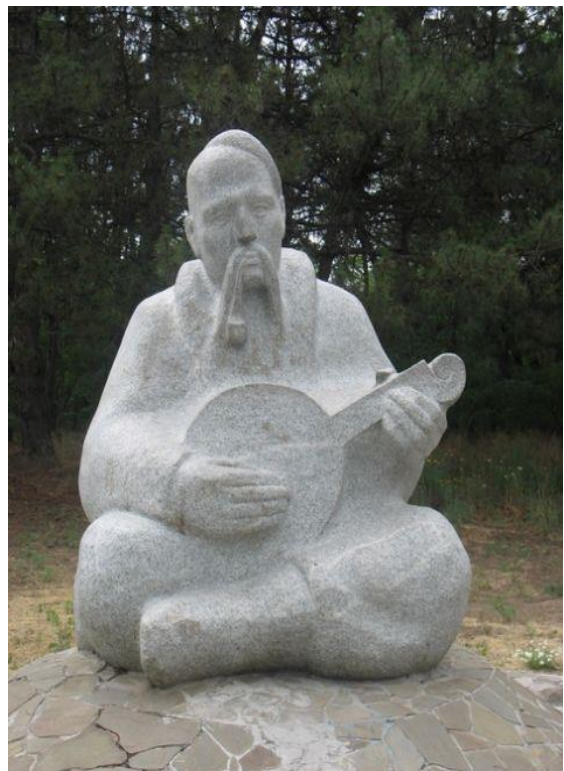
2.

3.

4.

5.

Поради

Як шукати за зображенням:

- 1) Завантажте малюнки зі сторінки курсу в Moodle.
- 2) Перейдіть на сторінку Google Зображення.
- 3) Натисніть там значок .
- 4) Натисніть «Завантажити зображення»
- 5) Виберіть потрібне зображення на комп'ютері.
- 6) Натисніть «Відкрити».

- 2) Оберіть два пам'ятники, які в цій добірці є зайвими.
- 3) Установіть відповідність між уривками з літописів, в яких йдеться про історичних осіб, та фото пам'ятників, на яких вони зображені. Вкажіть назви літописів.

Уривок	А	Б	С
Назва літопису, з якого взято уривок			
Фото пам'ятника історичній особі			

А «Коли ... виріс і змужнів, став він воїв збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий. Ходячи, яко пардус, багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні котла не брав, ні м'яса не варив, але, потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину і на вуглях спікши, це він їв. Навіть шатра він не мав, а пітник слав і сідло клав у головах. Такими ж і всі інші вої його були. І посилав він до інших земель послів, кажучи: «Хочу на вас іти».

Б «Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцним духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав

невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лиця воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався серед військового гамору; одягався він так, як і всі інші, мав коней та зброю не набагато кращу, ніж в інших. Не раз його бачили, як, укритись військовим плащем, знеможений він спав серед сторожі. Він завжди першим кидався в бій і останнім повертався з битви. Маючи ці та до цих подібні достоїнства, зовсім не дивно, що він став переможцем та пострахом для ляхів, а мирянам припав до душі».

В *«Як ото говорили, коли ... учив у Синопі і прийшов у город Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.*

А на другий день уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі ? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божя, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог».

ЗРАЗКИ ВІДПОВІДЕЙ НА ПИТАННЯ ПЛАНІВ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Самобутність жанрової системи літератури Середньовіччя. Літопис у системі жанрів літератури Київської Русі

Важливим чинником у становленні жанрової системи давньоруської літератури було прийняття християнства з Візантії, а з ним і запозичення візантійських і болгарських церковно-релігійних літературних традицій. Їх адаптація відбувалася шляхом творчої взаємодії з автохтонними жанрами. Перекладна література стимулювала літературний процес Київської Русі. Власні тексти спочатку творилися за семантичною і жанровою схемою запозичених, і лише згодом, зазнавши численних трансформацій і модифікацій, «відірвалися» від свого зразка і набули оригінальності.

У літературознавстві жанром прийнято називати певний «вид змістовної форми, яка зумовлює цілісність літературного твору, що визначається єдністю теми, композиції та мовленнєвого стилю» (за «Лексиконом загального та порівняльного літературознавства»). Але поділ творів давнього письменства на жанри є досить умовним, оскільки в києворуській літературі не були розроблені жанрові категорії.

Так, наприклад, терміном «слово» в ті часи називали і твір урочистого красномовства («Слово про Закон і Благодать» Іларіона), і воїнську повість («Слово про Ігорів похід»). Жанрове визначення твору києворуського періоду залежало, крім формально-змістових, і від утилітарного чинника: якщо агіографічний твір призначався для богослужіння в день пам'яті святого, то писався у формі короткої розповіді-похвали і називався проложним (від назви рукописного збірника «Пролог», в який твори такого типу об'єднувалися), якщо ж призначався для читання вдома, то мав розлогішу форму і містив детальну розповідь з молитвами, описами посмертних чудес.

На жанрову диференціацію твору впливало і те, в збірнику якого типу він був розміщений. Зокрема, якщо розповідь про Бориса і Гліба писалася для літопису, то й відповідала законам літописної статті. За певної переробки в збірнику іншого типу вона могла перетворитися на сказання, а оскільки це сказання містить опис мученицької смерті братів за віру, то в збірнику житій набувало ознак агіографічного канону. «Повчання» Володимира Мономаха з'явилося в «Повісті минулих літ» як літописна стаття, пізніше почало переписуватися окремо. Особливістю цього твору є жанровий синкретизм – твір має ознаки повчання, послання, мемуарного твору.

Давньоруська література знала і випадки об'єднання в один твір під спільною назвою елементів різних жанрових форм. Так «Слово про Закон і Благодать» Іларіона об'єднує як «слово» – різновид ораторської прози, урочистого красномовства, так і похвалу князю Володимиру та молитву, що є самостійними богослужбовими жанрами.

У літературі Київської Русі є й твори, назви яких несуть вказівку на кілька жанрових ознак («Житіє і ходіння Данила...»). Автор у такий спосіб,

відчуваючи жанровий синкретизм творів, виносить номінативну основу жанру в заголовок, налаштовуючи читача на його відповідне сприйняття.

З прийняттям християнства найактивніше перекладалися книги церковно-релігійного характеру, передусім Біблія. Пізніше на основі Біблії укладалися апракосні (неповні) євангелія, призначені для використання при богослужінні (Реймське, Остромирове, Пересопницьке) й тетраєвангелія (четвероєвангелія, наприклад Зографське, Маріїнське).

Широкого розповсюдження набули також апокрифи (з гр. таємний, прихований) – твори на біблійну тематику, що доповнювали або уточнювали Святе письмо, але не були канонізовані церквою. В апокрифах зверталася увага на події й особи, які в Біблії не набули докладного висвітлення. За тематикою апокрифи поділяли на три групи: старозавітні – тематично пов'язані зі Старим завітом («Оповідання про хресне дерево», «Оповідання про Лемеха»), новозавітні – тематично пов'язані з Новим завітом («Ходіння апостола Андрія», «Євангеліє від Никодима»), есхатологічні (з гр. – крайній, останній) – твори, в яких розповідалося про кінцеву долю світу і людини, про Страшний суд («Ходіння Богородиці по мукам», «Апокаліпсис Петра»).

Формувати образ ідеального християнина були покликані житія – життєписи знаменитих патріархів, монахів, світських осіб, канонізованих церквою. Життя також позначали терміном агіографія (з гр. – святий, пишу). Твори цього жанру включають власне життя – оповіді про їх життя від народження до смерті та мученицьку смерть святого. Спочатку ці твори перекладалися з грецьких збірників, пізніше, з метою підкреслення незалежності руської церкви, почала творитися власна агіографія. В XI ст. постала тематична група княжих житій, яка була властива лише українській агіографії («Житіє Бориса і Гліба», «Пам'ять князя Володимира»). Усі життя писалися за зразком євангельської розповіді про життя і діяння Ісуса Христа, що й зумовило їхню композицію.

Поряд з літературою христоцентричного характеру перекладачі знайомили читачів зі світськими творами – візантійським збірником афоризмів «Бджола», творами природничого й історичного характеру («Шестодневи» «Фізіолог», «Хроніки»), своєрідною географічною енциклопедією «Християнська топографія» Козьми Індікоплава.

З історичними подіями читачів знайомили й оригінальні пам'ятки, які мало нагадували перекладні хроніки, – літописи. Це історичні літературні твори, в яких розповідь велася за роками («Початковий літопис», «Повість минулих літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис»). Варто зазначити, що термін «літопис» є досить умовним, оскільки твори цього жанру включали в себе елементи новели, повісті, воїнської повісті, життя, молитви, проповіді, діалогу, монологу, ходіння, повчання, послання, народнопісенної історичної думи, слова у численних різновидах – похвальне, учительне, сатиричне, полемічне, героїчне тощо. Наприклад, у «Повісті минулих літ», як своєрідній хрестоматії літератури Київської Русі, за висловом М. Грушевського, наявна вся жанрова система, але в її синкретизмі.

Широкої популярності набула ораторсько-проповідницька проза, яка знайомила з основами нової релігії, моралі християнства, правилами поведінки у щоденних взаєминах. Розрізняють два види проповіді: проста та епідиктична (урочиста). Проста проповідь не висувала до автора особливих вимог і розраховувалась на звичайних мирян: була невеликою за обсягом, позбавлена художніх прикрас, написана мовою, близькою до розмовної. Вона переслідувала мету безпосереднього повчання, інформування або полеміки з нагального питання. Зазвичай твори такого типу називалися «повчання» або «бесіда» («Повчання» Володимира Мономаха). Твори урочистого красномовства порушували проблеми широкого суспільно-політичного масштабу. Вони вимагали не лише глибини змісту, але й творчої майстерності. Ці твори називали «слово» і складали за правилами античного та візантійського красномовства («Слово про Закон і Благодать» Іларіона).

Одним з найпоширеніших та найдавніших літературних жанрів є «ходіння» («перегринання», «подорожі») – художній опис мандрівником географічних, етнографічних, соціальних особливостей святих місць, які він відвідав («Ходіння Данила, Руської землі ігумена»). Мандрівників називали часто паломниками, бо вони приносили з далеких країн на згадку пальмову гілку. Звідси твори отримали ще одну свою назву – паломницька література.

Кожен дослідник давньої літератури (П. Білоус, М. Грушевський, І. Єрмолін, Д. Лихачов, Д. Чижевський та ін.) пропонував власний метод вичленовування жанрової системи. Відомі диференціації жанрів за принципом розподілу на «церковні – світські», «первинні – синкретичні», «усні – писемні» та ін., але всі вони є лише реконструкцією форм організації давньоруського художнього матеріалу і використовуються з навчальною метою. Цим і пояснюється той факт, що жоден твір давньоруського письменства не можна механічно вписати в схему жанру.

Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам'ятки

На початку XII століття виник твір, відомий під назвою «Повість минулих літ». Вперше помітив, що «Повість» складається з кількох частин, отже є літописним зведенням, М. Костомаров. До її складу увійшли літописи 996, 1039, 1073, 1093 – 96 років, «Повість галичанина Василя» (1097), «Ізборники Святослава», церковні повчання, усні перекази, іноземні історичні джерела.

Перша редакція не збереглася, але припускають, що Нестор написав недатовану частину пам'ятки та довів хроніку подій до 1111 року. Це власне і є «Повість минулих літ», але зазвичай так називають літописний комплекс, складений між 1112 – 1119 роками. Друга і третя редакції дійшли у Лаврентіївському та Іпатіївському списках. Різниця між ними полягає в закінченні літописів: Лаврентіївський охоплює події до 1110 року і завершується незакінченою розповіддю про чудесну появу вогненного стовпа над Печерським монастирем, а в Іпатіївському ця розповідь доведена до кінця і додані статті за 1111 – 1119 роки.

Завдання, яке ставить перед собою літописець, сформульоване вже на перших сторінках твору: з'ясувати й описати те, «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». Не дивно, що літопис починається від часів Адама та Єви – його автори намагалися в такий спосіб поєднати місцеву історію з всесвітньою, показати, що руські племена мають своє минуле. Літописець вважав, що українці – нащадки Яфета, найшановнішого сина праведного Ноя, а, отже, ставив їх в ряд з наймудрішими народами світу.

Для початкової, недатованої частини «Повісті» властивий синтез книжного і фольклорного матеріалу. Так, книжне походження мають легенди про всесвітній потоп і поділ територій між синами Ноя, про Вавілонську вежу та розпорошення народів. Книжним персонажем є і апостол Андрій, а от наведена автором мандрівка не знаходить текстуальних підтверджень і є засобом вираження «києвоцентризму» авторської концепції історії. Фольклорний матеріал (оповідання про заснування Києва Києм, Щеком і Хоривом, розселення східних слов'ян) кількісно поступається книжному і виконує допоміжну роль – увиразнює державно-патріотичні мотиви.

Датування подій розпочинається з 852 року, коли «стала називатися наша земля – Руська земля». Матеріал для твору збирався з різних земель – Чернігова, Переяслава, Новгород, залучалися візантійські хроніки, місцеві літописи, народні перекази, історичні пісні, зразки дружинного епосу тощо. Від середини XI і до початку XII століття літописні повідомлення ґрунтуються на спогадах очевидців, зокрема самого автора твору: розповідь про Бориса і Гліба, про заснування Києво-Печерського монастиря, про напад половців на цей монастир, про спільний похід князів проти ворога, заповіт Ярослава Мудрого, похвала книзі та ін.

«Повість минулих літ» була укладена в епоху суспільних чвар і не тільки нагадувала про небезпеку суспільного розбрату, але й висувала свою політичну доктрину в повчання князям. У творі часто звучать заклики до князів припинити розбрат, постояти за рідну землю, захистити її від зовнішніх ворогів. Через увесь твір проходить заклик до єднання князів у боротьбі проти ворога. Однією з найголовніших ідей твору є ідея братньої згоди і підпорядкування князів старшому в роду. Автор є прихильником удільнодинастичного правління: кожен князь повинен жити в своїй землі і не зазіхати на чуже. Не дивно, як зауважує В. Шевчук, що ідеалом правителя висунуто Давида Святославича, який відомий з історії як посередня особистість, зате «у великій тиші княжив» у Чернігові. Літописець виступає проти світського самодержавства і вважає, що влада має бути зосереджена в руках церкви, яка має стати центром об'єднання руських князівств.

Літописне зведення перейняте ідеєю служіння рідній землі, піклуванням про її благополуччя. Автор прагне знайти героїв, описавши вчинки яких, можна дати зразки для наслідування і повчання. Справжніх героїв літописець знаходить не тільки серед князів, але і серед простих людей. Їм присвячені оповідання про кожум'яцького сина, який в нерівному бою переміг печенізького богатиря і таким чином захистив честь вітчизни, про старенького

дідуся, який врятував Білгород від печенізького полону. Літописець недвозначно твердить, що не тільки князь і його дружинники можуть захищати рідну землю від ворога, а й ремісники та ратаї. Не залишається байдужим літописець і до безіменних бранців, яких женуть половці: «Мучені холодом і виснажені, у голоді, і в спразі, і в біді, поблідлі лицями і почорнілі тілами, ходячи невідомою землею голі й босі, ноги маючи поколоті терням, вони запаленим язиком, зі сльозами відповідали один одному, говорячи: «Я був із сього города», а другий: «Я із сього села». Як бачимо, це вже не сухе констатування історичних подій, а справжня літературна знахідка, жива трагічна картина епохи, яка і сьогодні здатна викликати співпереживання читача. На думку В. Яременка, лише визначний майстер з широким епічним мисленням міг одним дієсловом «був» замість «є» передати трагізм своїх співвітчизників, яких позбавлено майбутнього.

Попри мозаїчність композиції, жанровий і стилістичний синкретизм, зведення пройняте надзвичайною ідейною цілісністю, яка задається релігійною концепцією світу і людини в ньому. Протягом всього твору утверджується думка, що зло не буває безкарним і за будь-який проступок рано чи пізно прийде розплата. Лише вчинки князів стають критерієм їх моральної оцінки автором, який розуміє, що не всі з них варті хвали. Але, незважаючи на це, змалюванню образів властива схематичність: до уваги брався лише вияв домінуючої риси в конкретній ситуації, тому характеристики історичних осіб часто мають суперечливий характер.

Особливе ставлення літописець виявляє до тих князів, які уславилися любов'ю до книги, пошаною до традицій, подвижництвом в ім'я церкви, які дбали про мир та злагоду в своїй землі. З неприхованою симпатією автор пише про Володимира Великого, який охрестив Русь і «до бога привів її», називає його новим Костянтином, порівнюючи князя з римсько-візантійським імператором, який проголосив християнство державною релігією Римської імперії. Говорить автор і про запровадження Володимиром учення книжного, завдяки якому «збулося пророцтво на Руській землі, яке говорить: «У ті дні почують глухі слова книжні і ясною буде мова недорікуватих». Премудрим князем називає укладач і Ярослава Мудрого: «Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне». Далі під 1037 роком вміщено запис, присвячений книзі, що звучить як гімн мудрості: «Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості, то знайдеш велику користь душі своїй».

Про популярність пам'ятки свідчить те, що на сьогодні відомі 234 її списки – переробки оригіналу, в яких переписувач допускав незначні зміни, що не впливали на творчий задум автора. Вони повторюють другу і третю редакції «Повісті минулих літ».

Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем

Складним є питання жанрової віднесеності «Слова о полку Ігоревім». Частково ці труднощі були спричинені тим, що сам автор визначав його по-різному. У назві він вжив термін «слово», що було досить популярним жанровим визначенням в українській літературі XI–XIII століть. У тексті ж автор пише: «почнем же, братіє, повість сію». У «Лексиконі» Памво Беринди (поч. XVII ст.) зафіксовано більше 10 значень лексеми «слово», серед яких і «повість», отже можна припускати, що «слово» і «повість» – синоніми. Далі автор хоче «почати сію пісню». В подальшому було зроблено багато спроб визначення жанру, коли «Слова...» співвідносили з піснею, епічною поемою, народними піснями й думами, російськими билинами, поховальними плачами, візантійською церковною піснею, німецької та скандинавською поезією тощо. Нині утвердилося визначення «Слова...» як ліро-епічної поеми героїчного змісту на підставі поєднання у творі жанрових ознак урочистого красномовства, воїнської повісті, героїчної народної пісні.

Обравши темою свого твору невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, автор тим самим зумовив широке розгортання мотиву печалі, що по-різному деталізується в творі, наприклад, коли мовиться про *тугу* («Чорна земля під копитами / кістьми була засіяна, / а кров'ю полита: / тугою зійшли вони в Руській землі!»), *жалоці* («тут пир dokonчили хоробрі русичі: // сватів попоїли / і самі полягли / за землю Руськую. / Никне трава жалощами, а дерево з тугою до землі приклонилось»), *невеселу годину* («Уже-бо, браття, невесела година настала, / уже пустиня силу прикрила»), *напасть, тоску, печаль* («І застогнав-бо, браття, Київ тугою, / а Чернігів напастьми. / Тоска розлилася по Руській землі, / печаль буйна тече серед Землі Руської»), *сум* («Сумні ж в городах заборола, / а веселоці поникли»), *стогін* («О, стогнати Руській землі, / спом'янувши давнішню годину і давніх князів!»).

Посилюється відчуття туги за занапащеною батьківщиною, загиблими дружинниками п'ятиразовим введенням у «Слова...» «плачів»: Ярославни, дружин руських воїнів (ці два фрагменти наводяться текстуально), матері Ростислава. Також автор називає плачами стогін Києва та Чернігова і всієї землі після походу Ігоря. Зустрічаються кілька вигуків, які відносяться до плачу. Але лише в випадку оплакування Ростислава маємо натяк на звичайний мотив плачу за небіжчиком, про що свідчить образ пониклих квітів і похилих дерев: «Плаче мати Ростиславова / по юнаку князю Ростиславу. / Поникли квіти жалобою, / і дерево з тугою до землі приклонилось». У решті ж випадків слово «плач» слід відрізняти від жанрового визначення фольклорного жанру плачу (голосіння, тужіння), для якого властиве безпосереднє спілкування з душею померлого.

Це стосується і найвідомішого серед «плачів» пам'ятки, що починається словами «На Дунаї Ярославни голос чути», і в якому замість спілкування з душею мерця маємо звертання до вищих сил язичницької релігії. Це дає підстави кваліфікувати вказаний уривок як замовляння. Так, автор «Слова...» будує благання Ярославни за наступною схемою: звертання до вищої сили,

окреслення її функцій і похвала, особисте прохання, що відповідає жанровим канонам замовляння.

Структура уривку ускладнена трикратним введенням слів автора на початку кожного періоду («Ярославна рано плаче у Путивлі...») та початковим заспівом («На Дунаї Ярославнин голос чути, / вона, чайка незнаєма, рано квилить: / «Полечу, – рече, – я чайкою по Дунаєві, / омочу шовковий рукав у Каялі-ріці, / утру князю кривавії його рани / на дужому його тілі»).

Автор подає прохання Ігорової дружини таким, яким воно могло бути насправді, щоб належати жінці. Початок замовляння промовляється гучним голосом, бо на початку плачу Ярославни автор порівнює її голос з пташиним співом, який далеко розноситься над землею. Кінець замовляння промовляється пошепки. Автор змушує Ярославну перейти від голосного промовляння до плачу та примовляння, що посилює емоційність фрагменту.

Близьким до плачу можна вважати і «золоте слово» Святослава. Святослав промовляє його, як і Ярославна, до відсутніх Ігоря та Всеволода. Автор «Слова...» мов перебуває поруч із військом і подумки його оплакує, розриваючи свою оповідь близькими до плачу ліричними відступами. На думку В. Абаєва, який зіставляв «Слово о полку Ігоревім» із кавказьким та іранським фольклорним матеріалом, перед нами той випадок, коли чоловічий плач із плином часу відірвався від поховального обряду і наблизився до героїчної пісні. Найважливішими жанровими рисами плачу-героїчної пісні дослідник вважав відсутність або другорядність оповідного елементу (оскільки головне завдання полягає в тому, щоб викликати в слухачів певну емоційну реакцію, розчулити, схвилювати) та непередбачуваність композиції (єдина закономірність побудови плачу-пісні – це безперервне наростання емоційного піднесення).

До речі, дослідник зараховував плач Ярославни до однойменного фольклорного жанру. Він наголошував, що між жіночими та чоловічими поховальними плачами існувала відмінність, яка полягала в допустимості оплакування жінкою не лише загиблого, що було обов'язковою вимогою для чоловічого ритуального тексту, але будь-яку близьку людину, котра потрапила в біду, полон, скруту тощо.

«Слово о полку Ігоревім» з'явилося в часи, коли усне мистецтво слова відігравало важливу роль у розвитку літератури. Фольклор використовувався досить широко навіть у творах, які не були результатом художньої практики, зокрема в літописах. Але «Слово...» настільки оригінальне своїм змістом і художньою формою, що в жанровому відношенні відрізняється від інших творів свого часу. Його відносили спочатку до фольклору, потім до літератури і навпаки, бо за своєю структурою воно синкретичне.

Соціально-історичні умови кінця XVI–XVII століття

Сьогодні потрібно подавати синтетичне культурно-історичне тло, на якому розвивалася полемічна література, відмовитися від односторонніх оцінок суспільно-політичних та культурних процесів на Україні в XVI – на початку XVII століття, з яких постає досить похмура картина межі століть: жорстоке гноблення польських феодалів, нестерпний національний та релігійний гніт.

Щоб повніше уявити собі масштаби і рівень культурно-національного піднесення на Україні в кінці XVI – на початку XVII століття, варто вказати хоча б найосновніші дати цього духовного злету: 1574р. – виникнення масового книгодрукування в Україні; 1577р. – заснування Острозької академії; 1580 – 81 рр. – вихід у світ першої друкованої Біблії церковно-слов'янською мовою (так званої Острозької Біблії); 1586 р. – організація Львівського братства і школи вищого рівня при ньому; 1596 р. – Берестейська церковна унія і виникнення церкви нового типу – греко-католицької; 1615 р. – організація Київського братства і початок діяльності культурно-освітнього гуртка при Києво-Печерській лаврі; 1632 р. – заснування Києво-Могилянської академії. З попередніх тем уже відомі факти створення славнозвісної Острозької академії на кошти одного з найбагатших феодалів Волині князя Костянтина Острозького і виникнення культурно-освітнього осередку при Києво-Печерській лаврі.

Багато дослідників ледь не глобальною катастрофою для українського національного буття вважають Люблінську унію 1569 року, яка закріпила державно-політичний союз між Польщею і Великим Князівством Литовським, внаслідок чого східноукраїнські землі – Київщина, Сіверщина, Волинь і Підляшшя, які до того належали Литві, перейшли до складу польської корони. Цей історичний акт справді спричинився до того, що польська експансія поширилася на східноукраїнські землі, через що посилювалися соціальні і міжнаціональні конфлікти. Але необхідно наголосити й на іншому важливому результаті – актом Люблінської унії усі основні українські землі вперше після розпаду Київської держави знову об'єдналися в одному державному організмі. Зібрання в одне ціле майже всіх українських земель стало основною причиною культурно-національного піднесення, яке пережила Україна наприкінці XVI – у першій половині XVII століття, і котре в нашій класичній історіографії отримало назву першого українського культурно-національного відродження (М. Грушевський). Про це красномовно свідчить діяльність перших українських гуманістів галицького походження Ю. Дрогобича, П. Русина, С. Оріховського та ін.; початки східнослов'янського та українського книгодрукування 1491 та 1574 років.

У полоні старої російської офіційної історіографії знаходиться трактування Берестейської унії і створення греко-католицької церкви як нібито лише продукту експансії Ватикану, підступних дій єзуїтів, зрадників-ренегатів. Ці суб'єктивні фактори не можна сприймати як основні рушійні сили Берестейської унії.

Варто наголосити, що результати найновіших досліджень українських учених дають вагомий підстави кваліфікувати українську культуру цього періоду

як культуру нового типу, тобто культуру, де тісно переплелися ренесансно-гуманістичні та реформаційні явища. Як відомо, основними ознаками ренесансно-реформаційної культури були: зародження світської культури і її секуляризація від культури церковної, усвідомлення і возвеличення цінності людської індивідуальності (гуманізм) і формування національної самосвідомості європейських народів. Одним із головних стрижнів ренесансно-гуманістичного процесу було формування самобутніх національних культур, національних держав, а подекуди і національних церков. Із цим загальноєвропейським процесом слід пов'язувати і виникнення Української греко-католицької церкви, яка для західного регіону за 400 років існування стала традиційною, глибоко проникла у свідомість, культуру, побут місцевого населення, активно боронила український народ, його мову, культуру як від русифікації, так і від полонізації.

Взагалі проблема відновлення єдності церкви, розділеної 1054 року, непокоїла православних і католицьких ієрархів від самого моменту розколу.

Тоді вихід з цієї ситуації вбачали в повороті лицем до Заходу як більш далекоглядні діячі православ'я, так і засновники нової греко-католицької церкви. Тут можна навести кілька прикладів, які раніше замовчувалися.

Так, пошуками злагоди між конфесіями задавався М. Смотрицький. Він був православним єпископом, але ображений втручанням братства, таємно перейшов на бік уніатів і намагався зблизити позиції православних та уніатів. У 1628 році було домовлено скликати помісний собор, де остаточно мали розглядатися розбіжності між східною та західною церквою. Проект домовленості доручили написати тоді ще таємному уніатові М. Смотрицькому, який замість нього написав трактат «Апологія подорожі до країв східних», в якому у розколі звинувачував православних, котрі відійшли від справжньої віри, піддавшись єресям. Така позиція митрополита викликала майже одностайний її осуд православними, які створили духовний суд, що знайшов у «Апології» не шість розбіжностей між двома церквами, як про це заявив автор, а 105 відступів від православного віровчення. Скликаний у Печерській лаврі собор вимагав від М. Смотрицького зречення від написаного в трактаті. До Михайлівського Золотоверхого собору, де він зупинився, прийшли з погрозами і козаки. Під таким тиском твір М. Смотрицького був підданий анафемі і спалений, а сам автор привселюдно покаявся, поклавши всю вину на видавця його «Апології» К. Саковича. Це було не дивно, бо сам К. Сакович спочатку з православ'я перейшов до унії, а згодом перейняв чисте католицизм. У книзі «Епанфотосіс, або Перспектива і пояснення блудів, єресей та забобонів у греко-руській не уніатській церкві» він звинуватив руську церкву в численних гріхах і відступах від віри.

До примирення не тільки православних і уніатів, але і віруючих усіх церков закликав П. Могила. Ідея підпорядкування однієї церкви іншій викликала у нього протест, але від самої ідеї примирення церков він не відмовлявся. Останньою великою працею, в якій брав участь П. Могила, став «Требник», що його видано 16 грудня 1696 року, за два тижні до смерті митрополита. У цій книзі на 1700 сторінок докладно описані й обґрунтовані

обряди східної церкви, причому, якщо вони розходилися з обрядами західної церкви, то пропонувалися компромісні вирішення і відмінності в ритуалах зводилися до мінімуму. П. Могила, налаштувавшись на компроміс, чекав поступок з боку католиків, але не дочекався, бо вони не тільки православних, але й греко-католиків вважали нижчою категорією віруючих і тому хотіли підпорядкувати їх собі шляхом підпорядкування церков. П. Могила хотів же об'єднання, а не підпорядкування, він фактично висунув ідею автокефальності української церкви, домагаючись, щоб митрополит обирався собором єпископів, а не призначався Римом.

Дослідження творчості І. Вишенського

Творчість Івана Вишенського – колоритної фігури в історії української культури, видатного представника нашого давнього письменства, оригінального репрезентанта суспільно-політичної і філософської думки України кінця XVI – початку XVII століття вимагає сучасного прочитання. Наука зацікавилася ним ще в минулому столітті, коли вперше, завдяки старанням відомої Археографічної комісії при Київському університеті, були відкриті й опубліковані його рукописні твори. У XIX столітті про нього писали П. Куліш, М. Костомаров, М. Сумцов, О. Огоновський, Г. Житецький, І. Франко, А. Кримський, у XX – М. Возняк, М. Грушевський, Д. Чижевський, О. Білецький, С. Пінчук, П. Яременко, В. Шевчук та інші.

Перегляду потребує і проблема дослідження творчості полеміста. Якщо великий літературний талант І. Вишенського, глибоку художність його творів визнають практично всі дослідники, то стосовно оцінок його ідейно-філософських засад висловлюються більш стримано. Так, Д. Чижевський називає І. Вишенського «геніальним», «єдиним повновартим, величезним з'явищем писаної літератури», але, говорячи про його полеміку зі всім і вся, підкреслює, що вона «направлена якраз і проти ренесансу і проти реформації, та ставить собі на меті поворот до старої візантійської традиції». Д. Чижевський наголошує, що полеміст «від своєї сучасності трагічно одірваний», що «історичний розвиток пройшов повз Вишенського: замість повороту до Візантії Україна обернулася обличчям на Захід». Вчений справедливо вважає, що І. Вишенський не кличе власне до боротьби. Він чекає порятунку не від спільної, боротьби, а від індивідуального дотримання давніх правил. На думку вченого, практична філософія І. Вишенського – це «філософія не боротьби, а пасивної резистенції».

Цікаві думки щодо постаті І. Вишенського можемо знайти у працях М. Грушевського. Вчений, віддавши належне літературному таланту полеміста, критично відгукувався про його ідейно-філософську позицію. М. Грушевський писав, що крива його ідеології «показала ясно, що ідеали автора лежать не напереді, а назаді, що він репрезентує не реформу, а реакцію».

Цікаві спостереження висловив М. Грушевський щодо так званого соціального радикалізму І. Вишенського. Вчений звертає увагу, що полеміст, засуджуючи паразитичний спосіб життя вищих класів суспільства, усе ж

готовий дати їм індульгенцію за умови, якщо вони обдарують монахів. І тут зникає увесь соціальний радикалізм І. Вишенського.

Подібні висновки про «соціальне бунтарство» І. Вишенського зробив і академік М. Возняк. Зокрема, він зауважував, що полеміст, виступаючи в оборону «бідних підданих», мав на увазі монастирських та єпископських підданих і не згадував про терпіння підданих під світськими панами. Це було тим більше дивним, що його основний ідейний супротивник П. Скарга гостро виступав проти всякого панства, твердячи, що «як зерна під млиновим каменем, так селяни під своїми панами». Літературознавець вважав, що І. Вишенський «став вимовним речником цілої культурної течії серед тодішнього українського консерватизму, старовірства».

При вивченні літературного процесу актуальним залишається твердження про те, що кожна доба вимагає власного прочитання того чи іншого твору. Повною мірою це стосується і вивчення давнього полемічного письменства. Але найбільш продуктивною спроба його сучасного прочитання буде за умови синтетичного врахування ціннісних площин авторів полемічних творів, критичного осмислення дослідницьких позицій літературознавців ХІХ – ХХ століть та найсучасніших історичних, культурологічних, філософських студій.

Світоглядні й суспільні позиції І. Вишенського

Під час розгляду цього питання звертає на себе увагу постійне намагання дослідників втиснути гуманізм І. Вишенського в рамки так званого ренесансного гуманізму, у той час як полеміст був палким прихильником аскетичних принципів, закликав приглушувати у собі природне прагнення людини до насолоди та задоволення земних благ, щоб «тісною голоду та спраги протиснутися з пильною повсякчасною Ісусовою Молитвою, зів'ялити та висушити плоть і кров потом тіла і подвигом мисельного дослухання у нічному неспанні, в денній тверезості і в сидінні на певному місці та в безмовності». А далі ще виразніше: «від усієї сили, міці, думки душею та серцем досягати божої волі, свою ж убити й поховати в забутті».

Проаналізувавши світогляд І. Вишенського, можна дійти висновку, що лише одна ознака ренесансного гуманізму – вимога свободи людської особи – придатна для його характеристики. Цю ознаку полеміст звів до абсолюту, підтвердивши це на практиці. Його втеча від реальностей життя на Афон, самозапертя у печері чи келії, відчуження від світу – все це мало, на його думку, демонструвати ідеальний шлях самореалізації людського духа.

Але ідея свободи людської особи не була прерогативою лише гуманізму епохи Відродження: вона була ключовою у всякому гуманізмі – античному, середньовічному (християнському), ренесансному (світському), новочасному (буржуазному) тощо. У зв'язку з цим виникає проблема типології гуманізму І. Вишенського. Для більшої переконаності в тому, що це не був гуманізм Відродження, можна зацитувати В. Шевчука: «Користуючись значною мірою позитивними думками свого часу, Вишенський, однак, не прийшов до гуманізму, хоч зачатки гуманістичного світогляду ми в нього помічаємо (напр.

співчуття до убогого), до чого спричинилась його релігійна ортодоксальність. Не любити повинен праведник світ, а ненавидіти все, що не належить до вічного спасіння, тобто до основної авторової доктрини; він заперечує, виходячи з цього, земну красу, мистецтво, давні народні звичаї, радощі життя».

Отже, гуманізм І. Вишенського – християнський гуманізм з виразним ранньохристиянським характером: проповідь любові до ближнього, співчуття бідним і скривдженим, прославляння убогості й простоти, возвеличування віри і заперечення розуму, ідеалізація невченості, відчуження від світу як основний спосіб торжества людської свободи.

До речі, по ставленню до науки і освіти можна проілюструвати суспільну позицію І. Вишенського. Тогочасну освіту, як вона сформувалася в братських школах, полеміст відкидає. Для нього так звані сім вільних мистецтв (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика, астрономія), які широко впроваджувались тоді в систему викладання, усього лише «латинські байки», «латинські зваби». Його шкільна програма цілком підпорядкована релігійному вихованню початкового рівня. «Чи не ліпше тобі, – радив полеміст, – вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх, Апостол і Євангеліє з іншими церковними книгами й бути простим боговгодником і вічне життя дістати, аніж досягнути Аристотеля і Платона, називаючись у цьому житті мудрим філософом, зійти в геєну? Розваж! Мені здається, що ліпше ані аза не знати, тільки б до Христа дотиснутись, який блаженну простоту любить і в ній собі обитель чинить і там упокоюється».

Розглянувши суперечності світогляду І. Вишенського, можна зробити висновок, що твердження про І.Вишенського як пропагандиста гуманістичної освіти – це не що інше, як намагання підтягнути його у контекст гуманізму Відродження, в той час, коли його власна освітянська програма виражала щось діаметрально-протилежне: «Молю вас, хай буде Русь проста, дурна, невчена, а тільки перебувайте в православній вірі!».

З'ясування потребує і твердження, що в основі поглядів І. Вишенського стоїть людина з усіма її земними стражданнями, надіями і сподіваннями. В уявленні полеміста людина – це «єство немічне, підвладне пристрастям, грішне і зв'язане всіма узами повітряних духів зла». Правда, він визнає можливість удосконалення людини, яка повинна перед цим пройти кілька ступенів самоочищення. Необхідною ж умовою цього очищення є «чернецтво, відречення від світу, втеча від світу і відлучення від людей: гора, печера, подвиг із пістництвом, щоб позбутися старого чоловіка і втілитися у нового (після зцілення пристрастей) чоловіка, яким є Христос».

Найвищий життєвий ідеал полеміст вбачає у повному самозреченні, відчуженості від світу, а найвище благо ототожнює з Богом. У пориві крайнього егоцентризму І. Вишенський дійшов до того, що відцурався не тільки світу, а й власного народу, задля «спасіння» якого подався на Афон. На запрошення Ю. Рогатинця повернутися додому, бо його на батьківщині жде народ, полеміст роздратовано відповів: «Я з народом заповітів не складав і перед ним відповідальності не несу, і народ я не знаю, у бесіді з ним не спілкувався і на очі не здибував. Про що каже пан Юрко, не знаю. Чому мене

чекають? Може позичив що у кого і маю віддати борг?.. Що за привід – народні прихистати і якого народу – не можу зрозуміти».

Як бачимо, світобачення І. Вишенського глибоко індивідуалістське: життєвим ідеалом для нього є насамперед особисте спасіння, яке передбачає постійне духовне самовдосконалення через сувору аскезу. Але він був не єдиним, хто тоді ставив «чисте споглядання» вище активного суспільного життя. В українській суспільній думці того часу існував цілий напрямок, представники якого життєвий ідеал вбачали в повному самозреченні, відчуженості від світу. Головними представниками цього напрямку були Йов Княгиницький, особистий приятель І. Вишенського і засновник Скиту Манявського; Йов Почаївський-Желізо, ігумен Почаївського монастиря, автор збірки моральних порад і повчань «Пчола Почаївська»; Ісає Косинський, релігійно-церковний діяч, автор книги «Алфавіт духовний» та інші. Це був той напрям української суспільної думки, який у переломну добу нашої історії продовжував орієнтуватися на православний Схід, непохитно стояв на ґрунті давніх візантійських традицій. Всі цінності західноєвропейської цивілізації його представники зустрічали вороже, вбачаючи в них небезпеку для православної віри, яку вони повністю ототожнювали з українською національною культурою. Вони виступали в опозиції не тільки до уніатського табору, але й до тих православних діячів, які виступали за розвиток освіти і культури на західноєвропейських засадах.

«Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору

Улюбленим жанром І. Вишенського було послання – твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб. У «Посланні до єпископів» порушується питання релігійної боротьби, воно адресоване єпископам, які прийняли унію. Письменник картає владик церкви, називаючи їх зрадниками за те, що заради своїх вигод – здобуття привілеїв та маєтків від польського уряду – зрадили український народ і пішли на угоду з католицькою церквою. Унію він відкидає вже тому, що вона стала результатом нових суспільно-релігійних процесів, релігійна ж програма І. Вишенського – триматися старих візантійських, ранньохристиянських традицій. Зараз ми по-іншому дивимось на складні процеси в житті українського суспільства того часу.

Нагадавши шість церковних заповідей, які вимагають голодних нагодувати, голих одягти, спраглих напоїти, мандрівників прихистити, хворим допомогти, ув'язнених відвідати, – І. Вишенський доводив, що ніхто з єпископів не тільки не виконував цих вимог, але вони і визискували, грабували своїх підданих, накладали на них непосильні податки, доводили до голодної смерті. «Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені

курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева ?...» – запитує полеміст.

У «Посланні» автор створює кілька художньо конкретних сатиричних образів єпископів Іпатія Потія, Михайла Рогози, Кирила Терлецького, Леонтія Пельчицького, Дионісія Збируйського, Григорія Заборовського, використовуючи засіб протиставлення: показує, ким і чим вони були раніше та ким і чим вони стали, здобувши високий духовний сан. У цих характеристиках І. Вишенський зривав ореол святості з владик церкви, показував їхню продажність, пристосуванство, паразитизм, змальовував ставлениками самого диявола. «Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали – товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі приходжаєте і в усьому виконуєте похитливу волю?» – запитує автор у них.

Це єдиний твір у доробку І. Вишенського, в якому він картає конкретні провини окремих осіб, в інших же творах письменник малює картини життя українського духовенства в цілому, полемічно перебільшуючи при цьому, на думку дослідників, занепад духовенства перед унією, переносячи окремі випадки на все духовенство.

У цих картинах, на думку Д. Чижевського, міститься не соціальний, а християнсько-аскетичний протест, протест не проти гніту, а проти всього сучасного суспільства. Заперечував дослідник і соціальний мотив у християнському ідеалі І. Вишенського, адже той «вимагає не якихось прав, «статутів» для нижчих класів, а християнського братерства для всіх».

Сучасний дослідник І. Паславський зазначав, що у світогляді полеміста «дивовижно переплелися погляди суспільно-передові і релігійно-консервативні, новітні й традиційні. Поруч із гнівним засудженням паразитизму духовенства знаходимо у нього, – говорить він, – палку апологію чернецтва, поряд з гнівним протестом проти визиску й приниження «шевців, сидельників і кожум'яків» – погорду до всякого ремесла і будь-якої суспільно-корисної праці, поруч із закликами до активної боротьби з поневолювачами – проповідь суворого аскетизму й відчуженості, поряд з глибоким демократизмом соціального ідеалу – консерватизм у поглядах на науку, освіту і суспільний прогрес взагалі».

Гіперболічна картина життя єпископів, що її малює полеміст у «Посланні до єпископів», з літературного погляду надзвичайно цікава: це перша спроба побутових картин в українській літературі.

З метою найбільш ефективного викриття єпископів, вияву презирства і ненависті до них І. Вишенський не цурався вульгаризмів, користувався гіперболою, метафорою. Прийом порівняння дав можливість автору провести чітку лінію між способом життя єпископів і звичайних людей, викликати ще більшу ненависть до представників верхівки суспільства. Часто письменник звертається до прислів'їв і приказок, використовуючи або наслідуючи їх повчальність. Наприклад, говорячи про католицизм, він наводить «приповідку»: «каждая лишка (лисиця) свій хвіст хвалить» або подає власні

вислови: «правда во тьмі лжі вашої не сидить, але на світ, наявно всім, вирине». Вдається І. Вишенський і до такого художнього прийому, як персоніфікація. Говорячи про православну і католицьку віри він надає їм людських ознак: католицька – як красива, звабна, але легковажна дівчина, а православна – як мати, дружина, що багато вистраждала і заслуговує на любов і повагу. Важливу роль виконують у посланні риторичні звертання. Ось приклад одного зі звертань до уніатів: «Питаю теди тебе, ругателя имени, чим ти ліпший от хлопа?». «Послання до єпископів» густо пересипані народною фразеологією. Так, на страшному суді єпископи будуть спокутуватись «голі, як мати вас народила», а перед Ватиканом вони скачуть ніби «дудку диявол вашим милостям заиграл».

Якщо полемісти в Україні хотіли захистити православну церкву від нападів, створити сприятливі умови для її існування, то І. Вишенський мріяв про перемогу православ'я над усіма іншими вірами: «коли не покається і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетесь у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти...». Письменник піддавав критиці соціальний і політичний лад, висуваючи при цьому ідеали ранньохристиянського суспільства: «поганські догмати (Аристотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоановій чистоті, і Якововій беззлобності та не лукавості інших апостолів...».

Тогочасне життя, сповнене революційних заворушень, великих наукових відкриттів, культурних рухів Ренесансу пройшло повз І. Вишенського, з його нещадним аскетизмом, духовним максималізмом, радикальним мисленням, утопічністю суспільних поглядів. Але для сучасного читача твори письменника-полеміста, зокрема «Послання до єпископів», ілюструють складний шлях людини до моральної досконалості, духовного очищення, пізнання самої себе, її намагання побудувати ідеальне суспільство вільних людей, наблизити «золотий вік» розуму і добра.

Збірка «Млеко» І. Величковського як зразок поезики курйозного віршування

Іван Величковський належить до когорти письменників XVII–XVIII століття, літературна спадщина яких потребує ще пильної уваги дослідників. Доробок автора складають «Вірші про Дедала» (присвячені І. Самойловичу), польський панегірик «*Lucubratiuncula*» (з лат. – нічна праця) на честь Л. Барановича, два зшитки поезій в складі Софійського збірника та дві слов'яноукраїнські збірки «Зегар з полузегарком» та «Млеко». Дві останні збірки було виявлено 1908 року після більш як 200-літнього переховування в родині нащадків І. Величковського. З того часу спадщиною поета цікавилися В. Перетц, С. Маслов, Д. Чижевський, В. Кречотень, В. Колосова, В. Шевчук. Але як зауважували В. Колосова та В. Кречотень, тривалий час головною вадою історико-літературного осмислення поетичного доробку І. Величковського був розрив змісту і форми: «Одні дослідники вважали епіграматичну форму за

невідповідну для виразу «істин християнства» і негативно оцінювали цю форму. Інші ігнорували й ігнорують зміст – «істини християнства» і «відображення реальної дійсності», високо підносячи «майстерність», «техніку» – формалістично трактовані мистецькі твори».

Сучасні дослідники мають зважити на це застереження передусім тому, що для самого автора ніякої суперечності між змістом і формою його творів не було. Явище Величковського – не виключне, а закономірне в контексті епохи бароко, хоча і є однією з вершин цього літературного напрямку. І.Величковський – людина бароко, в якій ренесансна життєрадісність поєднувалася з глибокою релігійністю, що породжувало внутрішню суперечливість його душевного світу. Літературна творчість стала компромісним виходом з цієї ситуації: традиційний християнський зміст поет вкладає в майстерні іноземні літературні форми.

У творчості поета умовно виділяють два періоди – 60-70 і 80-90 роки XVII століття. В перший період він розробляє і релігійні, і світські теми, доходячи часом до вільнодумства. Наскрізним мотивом другого періоду його творчості став молитовний ліризм, прагнення до каяття за свої людські слабкості. Збірка «Млеко» належить до першого періоду творчості поета і датується 1691 роком. При цьому дослідники висловлюють припущення, що твори, об'єднані в ній, писалися в молодості, адже і сам автор називає їх «молочною дитячою працею». Вони становлять ніби частину поетики, присвячену теорії курйозного віршування, і, на думку В. Шевчука, писалися з метою підготовки автора до викладання цього курсу.

Проблеми вивчення курйозної поезії у своїх дослідженнях розв'язували М. Петров, Д. Чижевський, Г. Сивокінь, М. Сорока, В. Маслюк, О. Ткаченко. Зокрема, остання дослідниця визначає курйозну поезію як систему поетичних жанрів, у основі яких лежить синтезування літературного тексту з елементами та засобами різних видів мистецтв і наук. Виходячи з наявності в тому чи іншому жанрі курйозної поезії різних видів мистецтва і науки, вона виділяє граматичні, шрифтові, графічні, музичні, арифметичні, астрономічні, риторичні курйозні вірші та їх різновиди. Значна кількість цих різновидів була засвідчена вже в «Млеці» І. Величковського.

У повній назві збірки вказується, що «труди поетичні в честь преблагословенної Діви Марії складені», а дарується збірка митрополиту Варлааму Ясинському, покровителю поета, до якого звернені вірші на герб та передмова. В «Передмові до читальника» ж автор розкриває мотиви, які спонукали його до творчості: він, як «справжній син Малоросійської вітчизни нашої» вболіває, що на його батьківщині ніхто не складає таких майстерних поетичних праць, які він бачив в інших народів, а тому вирішує такі «поетичні штуки заявити руською мовою» (тобто книжною українською). Та на відміну від іноземних, його праця призначатиметься не заради «сьогосвітніх» жартів, але «цілком до хвали Бога слави і славетної володарки нашої Богородиці і завжди Діви Марії, і на оздобу Вітчизни нашої та втіху малоросійським синам її, особливо для читання охочим та любомудрим». Цікаві й настанови І. Величковського щодо читання його творів. Автор попереджає, що читаючи

його вірші швидко, можна й не зрозуміти їх, не винести від читання жодної користі. Для їх сприйняття потрібен такий же труд, як і для їх творення: окремі з віршів, говорить поет, не складеш і за місяць. «Передмова» до «Млека» є видатною естетичною і літературознавчою пам'яткою другої половини XVII століття і рекомендації, висловлені в ній, стосуються не лише курйозної поезії І. Величковського, але і всієї його творчості. Вони співзвучні з епіграмою автора «Тому, хто пише вірші»:

Труду писання не може пізнати
Той, хто не знає як треба писати.
Думає, легке і просте це діло:
Пишуть три пальці, а все болить тіло.

У настановах І. Величковського відбито одну з провідних рис барокової естетики – піднесення естетичної цінності інтелектуальної праці.

В основній частині збірки з'ясовуються ознаки, властиві різновидам курйозної поезії, і наводяться її зразки. Види «поетичних штучок», які розглядає І. Величковський, такі: ехо, різні типи раків (літеральний, словесний, всуперечслівний), вірші четверогранний, «порядок непорядний», абетковий, суголосний, спільновідмінковий, чотири різновиди акровірша, жартівливий вірш, «програма, анаграма, епіграма», багатоперемінний вірш, чотири типи лабіринту, стовп, пересічний вірш. Розглянемо окремі з них.

Так, ехом (сучасний термін – луна) поет називає вірш, в якому кожний наступний рядок складається з двох складів, що повторюють кінцеві склади попереднього рядка:

– Що просиш ти, Адаме, чи земного краю?
– Раю.
– Чому ж туди не входиш, чи ж боїшся брани?
– Рани.

Рак (сучасний термін – паліндром) – вірш, у якому навпаки читаються або літери (літеральний), або цілі слова (словесний), виражаючи той же зміст. У раці всуперечслівному слова, прочитані навпаки, виражають протилежний зміст. Ось приклад останнього, в якому наведені слова Богородиці:

Зі мною життя – не страх смерті.
Мною жити – не умерти.

Коли цей вірш прочитати справа наліво, він перетвориться на слова винуватиці гріхопадіння Єви:

Умерти – не жити мною.
Смерті страх – не життя зі мною.

В абетковому вірші слова розташовані так, що перше починається літерою *аз*, друге – *буки*, далі – *веди*, *глаголь*, *добро* і т.ін.

Звичайне прочитання жартівливого вірша дає жартівливий зміст:

Залиш молитву, дівство розтли, злих шануй, друже,
Лінь полюби, бережи злість, лай добрих дуже... .

Якщо ж цю жартівливу пораду щодо порушення принципів моралі прочитати по вертикалі, то отримаємо істинний зміст твору:

Залиш лінь, молитву полюби, дівство бережи,

Розтли злість, злих лай, шануй добрих, друже, дуже...

На відміну від жартівливого, чотирьогранний вірш зберігає однакове значення як при звичайному, так і при вертикальному прочитанні.

У кінці збірки вміщені три двовірші з виділеними окремими літерами, які, читаючись в різному порядку, складають ім'я і прізвище автора збірки. Так, третій двовірш «Автор до читальника» має такий вигляд:

НАстр**ОЙ** навспак цинобру. Коли угадаєш,
Гірш**ИЙ** Котрий з Сих? **ВО**в**К** **ЧИ** **ЛЕВ**? –
То мене пізнаєш.

Прочитавши «навспак», тобто навпаки, літери, виділені циноброю (фарбою), матимемо ім'я і прізвище поета: «Величковський Йоан».

Збірка «Млеко», що становить важливу частку літературної спадщини І. Величковського, засвідчує увагу поета до реформування українського вірша, техніки віршоскладання, гри словом, звукопису. Автору властивий погляд на поезію не лише як на естетичну категорію, але й як на науку, що має засвідчити його інтелект, вченість, хоч часом таке захоплення поетичною технікою вело до нехтування змістом.

Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича

Трагедокомедія (сучасний термін – драма) як синтетичний жанр уже був новаторським, оскільки допускав змішування «низького» і «високого», трагічного і комічного. Хоч трагедокомедія все ще дотримувалася знаменитого класичного «триєдинства», але в ній, як підкреслював Ф. Прокопович, «змішувались смішні речі, дотепність з поважними і скорботними і низькі особи із знатними».

Трагедокомедія Ф. Прокоповича «Володимир» пов'язана з теоретичними настановами, викладеними в курсі поетики, що, на думку І. Іваньо, «відбивається як в орієнтації на античні авторитети, так і в побудові п'єси, в її композиції, характері розкриття дії». Твір дає приклад поєднання кількох шарів оповіді. Перший – це зображення драматичного, трагічного пафосу: Володимир із такого як всі стає подвижником, стовпом християнської віри. Другий – це зображення зажерливих і недалекоглядних жерців поганства, що намагаються стримати рух Володимира до християнства. Тобто маємо чітке розмежування на «верх» – усе духовне, чуже тілесному пануванню, червопклонству, невігластву, та «низ» – тілесне, пов'язане із задоволенням низьких потреб, з пристрастями, спокусами.

Є ще третій шар – сучасність, якій усе це адресоване. Про наявність цього адресата свідчить посвята трагедокомедії, у якій говориться: «Владимир ... в преславной академії Могило-Мазеповіанської Київської, привітствующой ясновельможного его царського пресвітлого величества війська Запорозького обох стран Дніпра, гетьмана і славного чину Святого Андрея-апостола, кавалера Іоанна Мазепи, превеликого свого ктитора, на позор російському роду ... показаний». А у пролозі Мазепу названо ясновельможним паном, наступником, якому від Бога доручена Володимирова держава. Йому бажають

дорівнятися перемогами до Володимира. Далі ж без будь-яких підстав для іншого тлумачення говориться, що в образі Володимира гетьман повинен побачити себе, що твір – це дзеркало, в якому показана хоробрість, слава, відданість православній церкві подвижника Мазепи. Ця відданість, зокрема, виражалася у спорудженні православних церков, тому не випадково у творі говориться про гетьмана як «зиждителя храмів», на яких викарбовувалось його ім'я.

Трагедокомедія Ф. Прокоповича присвячена і князю Володимиру, хрестителю Русі, і гетьману Івану Мазепі. Так, спостерігаємо очевидні історичні паралелі: вбивству Ярополка, якого Володимир «аки вторый Каин люте уби», відповідає, скажімо, арешт і заслання Семена Палія; Володимир мав шість дружин і п'ятсот наложниць, Мазепа ж мав гріховний зв'язок зі своєю хрещеницею Мотрею Кочубеївною. «Але всі ці гріхи, – за словами М. Сулими, – як і в випадку з князем Володимиром, перекривала видатна державна діяльність Івана Мазепи, бо він не менше, ніж князь Володимир сприяв розвиткові освіти, архітектури тощо».

Створення літературної історії І. Мазепи було започатковано ще за його гетьманування в жанрі панегіриків ученими і письменниками, переважно поетами києво-чернігівського культурного осередку. Після проголошення ж І. Мазепі анафеми за наказом Петра І розшукувались і спалювались тексти таких творів, лише деякі з них збереглися в одному примірнику, як панегірик С. Яворського. Вихваляння вчорашніх панегіристів змінилося лайкою та прокльонами. Як наголошує М. Сулима, «за шістьма на сьогодні відомими повними списками «Владимира» Феофана Прокоповича легко простежується вплив неспокійної політичної обстановки XVIII століття за царювання Петра І, Єлизавети, Катерини II на характер переробок і купюр у тексті драми». Ф. Прокопович змінює у «Володимирі» усе, що стосувалося гетьмана, та картає його в «Епінікіоні», написаному після Полтавської битви в 1709 році:

«Побідихом! Падєся супостат наш лютий,
І отступник приять казнь, отчества враг велій,
Ко нам же возвращенний грядет мир веселий
І безбідно здравіє ведет за собою».

І хоча, як зауважує О. Субтельний, «п'єса мітила яскраво виражені ознаки патріотизму, зокрема у трактуванні Прокоповичем Києва як «другого Єрусалима», проте ці сентименти, – продовжує дослідник, – не завадили Прокоповичу стати провідним ідеологом реформ Петра І, спрямованих на секуляризацію й централізацію суспільства».

Анонімна пам'ятка історико-мемуарної прози XVIII століття «Історія русів» також містить промовисті свідчення про подальше ставлення письменника до особи опального гетьмана.

Швидко змінювалися обставини, і Ф. Прокопович спритно пристосовувався до них. Досить сказати, що він пережив чотирьох імператорів і в кожного з них був фаворитом. Але на момент постановки п'єси І. Мазепа ще не вступив в конфлікт з імперією Петра, був діючим гетьманом і меценатом Києво-Могилянської академії, тому Ф. Прокопович і показує Володимира як

історичну особу, що дорівнює Мазепі. «Панегірик, – як вважав О. Білецький, – виправдується щедрістю і піклуванням Мазепи про Київську академію». Хоча далі вчений уже не так категорично додає: «...втім, у трагедокомедії, крім лесті, могло говорити і щире захоплення».

У цьому творі на той час був новаторським і сюжет, узятий з української історії, що порушував традицію звертатися у драматичних творах до біблійних, або хоча б до житійних тем. Правда, тут теж показаний герой з святих, а тема цього твору – поширення християнства у Києві. Але не стільки це захоплює автора, як боротьба між старим і новим, між застоєм і поступом, між темрявою і світлом, між світською і духовною владами за просвіченість. Це драма епохи, що просвіту поставила за найперше завдання часу.

Звичайно, Феофан Прокопович, прославляючи князя-хрестителя Руси-України, писав релігійний панегіричний твір, відтворюючи глибокий психологічний портрет князя. І все ж драматург малював людину, яка зуміла відчувати відповідальність перед історичним поворотним моментом, від якого залежав цивілізований шлях великого народу. Літературна ситуація в Україні початку XVIII ст., зокрема панегіричне спрямування словесної творчості, унеможлиблювала показ державних та церковних діячів з елементами будь-якої критичної оцінки. Перемога Ф. Прокоповича і тогочасної драматургії в тому, що в українську літературу прийшов діяльний, самостійно мислячий герой, здатний відчувати покликання часу й адекватно відреагувати на нього.

Відмовившись від персонажів божеств і героїв античності, Ф. Прокопович вводить невідому давній українській драмі особу – Духа Ярополка. На думку М. Возняка, «... думку зобразити його в трагедокомедії міг піддати Феофанові Сенека, бо перший монолог Ярополкового духа навіть нагадує місцями монолог тіні Танталя в трагедії Сенеки «Тієст».

У постатях жерців з промовистими іменами можна побачити спробу ввести у драму сатирично-побутовий елемент, взятий з життя. А це робило зайвим розважальні додатки у формі механічно пристосованих інтермедій і надавало архітектоніці драми незвичайного на той час вигляду.

Безсумнівним є новаторство Ф. Прокоповича у розробці образу київського князя. Фольклорний Володимир не імпував авторів, там взагалі немає згадок про язичника Володимира. Прогнозував драматург і житійного Володимира, який зображений статично, як святий. Ф. Прокоповичем був врахований літописний варіант, за яким князь не являє собою моноліту, його образ роздвоєний: літописець-християнин провів чітку межу між Володимиром-язичником і князем-першохрестителем.

Новим був і психологічний момент внутрішнього розвитку героя. Князь Володимир не просто вирішив перейти у нову віру, в його душі відбувається напружена боротьба, що ілюструє розвиток дії і кульмінацію:

«Моя же утроба горіти
Мняшесь, і страх нікий пронзе мя; оттолі
не вім, како ко моей приліпись волі
Ім'я християнське, наші же мні мертві
бозіє мняться і мерзкі їх жертви».

У відтворенні психологічного стану героя автор також стає на шлях новаторства, подаючи замість шаблонних алегорій та абстрактних словесних формул внутрішній монолог Володимира:

«О Христе мой! (Моїм нарицаю,
чужд тебе, окаянный!). В твоєй уповаю
Помощі; твоїм бути желаю всецїло,
тебї мою отдаю і душу, і тіло».

Органічному поєднанню староруських часів з умовним сучасним служить останній акт – хор апостола Андрія Первозванного та ангелів, що пророкують майбутню долю Києва. Перед очима апостола Андрія проходять події української історії, важливі своїм впливом на долю Києва: згадуються мученики Борис і Гліб, Антоній та Феодосій Печерські – висохлими від посту руками копають печери майбутнього монастиря, Київ руйнує вогненний меч Батия, але місто відбудується ще і прославиться. Друга половина хору – це панегірик двом найвизначнішим сучасним авторам українцям, митрополитові Варламові Ясинському та гетьманові Мазепі. Ф. Прокопович доречно згадує в хорі, що гетьман був кавалером ордену Святого Андрія.

Отже, п'єса Ф. Прокоповича «Володимир» з одного боку є синтезом усього попереднього розвитку драматургії, а з іншого знаменує новий етап у розвитку української літератури.

Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів,

Поетична збірка Г. Сковороди має промовисту розгорнуту назву – «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія». Збірка, яку було укладено після 1885 року з уже готових 30 віршів, написаних у різний час і з різного приводу, – не формально-механічне об'єднання поезій, а твір, наділений ідейно-естетичною цільністю. Свідченням цього є як сама назва збірки, де саду уподібнюється розвиток людського духу, так і принцип компонування матеріалу: автор не дотримувався хронологічного порядку, а підкорив його певному ідейно-естетичному завданню, у здійсненні якого організуюча роль належить епіграфам – цитатам із Біблії. Поставивши епіграфи перед кожною піснею, він дав ключ для розуміння авторської концепції циклу, наголосив на окремих, не завжди очевидних, аспектах віршів.

Рядки для епіграфів поет знайшов у таких книгах Біблії, як Буття, Вихід, Псалтир, Пісня над піснями, Приповісті Соломонові, Книги пророків Ісаї, Захарії, Йони, Авакума, Євангелія від Матвія, Луки, послання апостолів Павла, Івана, Якова, Об'явлення Івана Богослова. Найчастіше Г. Сковорода цитує псалми царя Давида (Псалтир).

Проблему совісті Г. Сковорода порушує в першій, другій, десятій та двадцятій піснях. У першій пісні відбивається настрій поета, який дедалі більше стверджується в необхідності йти тим шляхом, до якого він відчував внутрішнє покликання: «Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови». Ідеї цієї пісні звучать в епіграфі: «Блаженны непорочны, в путь ходящїи в

законѣ господнем». Смерті може боятися людина непорядна, нечесна, бездіяльна, ледача, бо її життя було порожнє й безрадісне. Г. Сковорода підносить чисте сумління як одне з найбільших джерел душевної насолоди.

Цими ж настроями пройнята й наступна пісня. Епіграф до неї «По землѣ ходяще, обращеніе имама на небесѣх» відображає звертання Г. Сковороди до небес. Земне життя – це «темный сад». Тому й відправляє свій дух до небес, «Гдѣ правда живет свята, / Гдѣ покой, тишина...».

Біблійний епіграф вірша «Кто сердцем чист и душею» (пісня 20-та) долучає цей твір до єдиного контексту «божественных пѣсней»: «Во градѣ бога нашего, в горѣ святѣй его: уподоблю его мужу мудру, основавшему храмину свою на каменѣ . Кто взыйдет на гору господню?». Ілюструючи своїм твором слова біблійного Лота, що його разом з доньками Бог врятував під час знищення грішного міста Содома, Г. Сковорода підкреслює важливість моральної чистоти в житті людини: «Кто сердцем чист и душею, / Не нужна тому броня, / Не нужен и шлем на шею, / Не нужна ему война».

У збірці можна виділити пісні «гарного настрою». Наприклад, у третій пісні автор наголошує, що той, хто «побѣдил смертный грѣх» буде нагороджений, бо «душа его – божій сад». Тому Г. Сковорода хоче бачити такі «душевні сади» по всій землі, що й підтверджує епіграфом: «Прорасти земля быліе травное, сирѣчь: Кости твоя прозябнут, яко трава, и разбогѣют».

Природу літньої пори Г. Сковорода оспівує в тринадцятій пісні. Він милується нею, відображаючи гармонійний спокій та неповторні пейзажі: «Ах вы, вод потоки чисты! Ах вы, берега трависты! Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!». Тому й епіграф звучить як заклик: «Изыдите от среды их... Прійди, брате мой, водворимся на селѣ. Тамо роди тя мати твоя».

Із шістнадцятої пісні видно, що поет не песиміст. Не маючи зовнішнього щастя, автор прагне щастя внутрішнього. Воно полягає в пізнанні самого себе, у гармонійному розвитку природних здібностей, а звідси і з'являється спокій душі. Образи бурі, вихору змінилися образами пристані, якій не страшні ніякі бурі, що й засвідчує епіграф: «Дугу мою полагаю во облацѣ».

Вісімнадцята пісня близька до народнопоетичної образності: «зеленая травка», «молоденькая муравка», «вербочка», «явор над горою», «буйны вѣтры» та ін. Але пейзажні картини і образи не були самоціллю для Г. Сковороди. Згідно з його думкою, людина не співіснує з природою, а є її невід'ємною частиною, тому в концепції письменника пейзажна тематика тісно поєднується з роздумами про щастя людини, шляхи досягнення душевної рівноваги, гармонійної єдності з природою, а також з критикою вбивчої для людини тенденції занепаду села і панування міста. Саме в цьому погляді на роль природи і слід шукати ключ до розуміння епіграфу твору «Господь гордым противится, смиренным же дает благодать» і заяви мислителя: «На что ж мнѣ замышляти, / Что в селѣ родила мати? / Нехай у тѣх мозок рвется, / Кто

високо вгору дмется, / А я буду себѣ тихо / Коротати милый вѣк. / Так минет мене все лихо, / Щастлив буду человек».

«Усі свої думки й почуття Г. Сковорода спрямовує до Ісуса Христа», – вважає Г. Сивокінь. Образ Христа присутній в четвертій, п'ятій, шостій, сьомій та дев'ятій піснях. На думку І. Драча, цей образ – «втілення совісті й справедливості».

У четвертій та п'ятій піснях, епіграфами до яких відповідно є рядки: «С нами бог, разумѣйте языцы, сирѣчь: Помаза нас бог духом. Посла духа сына своего в сердца наша» і «Роди сына своего первенца, и повит его, и положи его в яслѣх», звучить тема Різдва Христового, яку поет трактує згідно з євангельським рядками: Бог послав у світ Свого єдинородного Сина, щоб ми отримали через нього життя. Народження Бога на землі для Г. Сковороди – «тайна странна и преславна». «Станте с хором вси собором, / Веселитесь, – вигукує поет, – яко с нами бог!».

Епіграф шостої пісні «Испусти змій за женою из уст своих воду, яко рѣку, да ю в рѣцѣх потопит. Той сотрет тебѣ главу», – переосмислюється. Якщо в ньому йдеться про гріхопадіння Єви і з рікою порівнюються гріховні слова змій, то в самій пісні автор переживає величну подію – хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Занурення Ісуса в воду означало б її освячення: «святи струи ... , змійю сотри главу». Як зазначає Г. Сивокінь, «цим обрядом Син Божий мав знищити зло і встановити справедливість на землі».

Сьома пісня розкриває тему воскресіння Христового. Епіграф з Євангелія від Матвія є підтвердженням цьому: «Единонадесять ученицы идоша в Галилею на гору, амо же повелѣ им Іисус! Пасха!». Базується вона на зіставленні протилежних понять, що постають із євангельських слів Христа про те, що смерті нема, а є вічне життя. Г. Сковорода подає своє розуміння смерті, вказуючи тим самим, що життя є безсмертним, бо, як зазначає В. Сулима, «вмираючи, зерно народжує новий колос». У воскресінні Ісуса автор наголошує на безсмерті людського духу: «Смерть твоя – мнѣ живот», «Под смертью – жизнь без лѣт».

У дев'ятій пісні Г. Сковорода показує, що всі люди різні і «голова всяка свой имѣет смысл». Скільки людей, стільки ж і стежинок долі. Вони переплітаються або ж ідуть одна повз одну, та якщо обрати не свою стежку, то все піде шкереберть. Щоб не розгубитися і не піти хибною дорогою Г. Сковорода й просить Господа допомогти кожній людині знайти свій шлях. Суголосним змісту твору є епіграф: «Дух твой благій наставит мя на землю праву снизшед языки слія. Разгласная возшумѣ».

Мотиви вольності звучать у дванадцятій пісні. У цьому майстерно побудованому творі поет чітко висловлюється про той огидний світ, якого він не приймає і якому протиставляє природу з її тишею полів, лісів, садів. «Не пойду в город богатый», – це переконання Г. Сковороди. Про все зле, що вносить у життя людини місто, поет говорить із неприязню. З містом автор пов'язує «печаль», негасиму жагу «ѣздитъ на морѣ», бажання «красных

одежд» тощо. Життю міста Г. Сковорода протиставляє гармонію природи, якій не властиві матеріальні блага. Вона дбає про задоволення духовного стану людини. Автор не прославляє убогість, але він бачить, що з багатством часто пов'язане зло і несправедливість. Тому, засуджуючи жадобу, бажання володіти матеріальними благами поет підносить чесність і скромність, що й підкреслює епіграфом: «Блаженны нищи духом, сієсть: Премудрость книжника во благовременіи празднества и, умаляйся в дѣяніих своих, упремудрится. Упразднитесь и разумѣйте...».

Дев'ятнадцята пісня відображає гостру душевну кризу, яку переживав Г. Сковорода в кінці 50-х років. «У цій поезії вперше в українській літературі слово представлене як зброя в руках поета», – відмічав І. Пільгук. Уже в епіграфі закладене спрямування поезії: «Нѣсть наша брань к плоти и крови... Попереша льва и змія... Воспріймите и меч духовный, иже єсть глагол божій». Автор не піддається похмурим настроям, переборює відчай і смуток: «Прочь ты, скука, прочь ты, мука с дымом, с чадом!».

На розвиток літературного таланту Г. Сковороди і на його долю як письменника вплинула його філософська вдача, розуміння філософії як науки життя. Історія створення циклу «Сад божественных пѣсней» переконує, що пізніші пісні мають більш моралістичний характер і що в межах циклу навіть ранні «світські» пісні, завдяки епіграфам із Святого Письма та філософсько-моралістичним приміткам, включаються в незвичайний контекст. Так, у чернетці пісня «Всякому городу нрав и права» мала епіграф з Горація, творами якого вона почасти й навіяна. А в циклі вона дістала епіграф з Біблії. Це вже цілком виразна спроба поета по-новому осмислити стару пісню під кутом зору тих етично-естетичних поглядів, які склалися у нього в 70-80-ті роки. Подібні епіграфи супроводжують більшість пісень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П. Давня українська література в школі. Навчальні матеріали. Житомир : ЖДУ, 2007. 215 с.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
3. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3 т. Т. 1 : Зародження української літератури. Житомир : ПП «Рута», 2011. 376 с.
4. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3 т. Т. 2 : Художній світ давньої української літератури. Житомир : ПП «Рута», 2012. 428 с.
5. Білоус П., Білоус Б., Савенко О. Давня українська література. Словник-довідник. Київ : Академія, 2015. 208 с.
6. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 360 с.
7. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн.1. Львів : Світ, 1992. 694 с.; Кн. 2. Львів : Світ, 1994. 560 с.
8. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. 416 с.
9. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Київ : Либідь, 1993– 996.
10. Сфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 608 с.
11. Ісіченко І. Історія української літератури. Середньовіччя. Ренесанс. XI–XVI ст.: підручник для студентів філологічних факультетів університетів. Харків : Точка, 2021. 639 с.
12. Ісіченко І. Історія української літератури: Середньовіччя. Ренесанс (XI–XVI ст.) : підручник для студентів філологічних факультетів університетів. Харків : Точка, 2021. 640 с.
13. Ісіченко Ю. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.
14. Історія української літератури : у 12 т. Т. 1. Давня література (X – перша половина XVI ст.). / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. В. Дончик (голова) (та ін.). Київ : Наукова думка, 2013. 839 с.
15. Історія української літератури : у 12 т. Т. 2. Давня література (друга половина XVI– XVIII ст.) / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. В. Дончик (голова) (та ін.). Київ : Наукова думка, 2014. 840 с.
16. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
17. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.; Т. 2. 624 с.
18. Літературознавчий словник-довідник / за ред Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : Академія, 1997. 752 с.
19. Мишанич О. Крізь віки. Київ : Обереги, 1996. 268 с.

20. Мишанич О. На переломі : літературознавчі статті й дослідження. Київ : Основи, 2002. 424 с.
21. Наєнко М. Художня література України. Київ : Просвіта, 2008. 1063 с.
22. Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти). Київ : Фенікс, 2005.
23. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. 423 с.
24. Полек В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. 144 с.
25. Савченко І., Кобелецька О. Давня українська література: Словник-довідник : навчальний посібник. Київ : «Альфа-М», 2010. 208 с.
26. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконіт, 2002. 400 с.
27. Сліпушко О., Лісовська О. Давня українська література : Середньовіччя (X–XV століття) : навч. посіб. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2020. 431 с.
28. Соболев В. 12 подорожей в країну давнього письменства. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. 156 с.
29. Соболев В. З глибини віків : вивчення давньої української літератури в школі : посібник для вчителя. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. С. 160–186.
30. Степанишин Б. Давня українська література в школі. Київ : Либідь, 2000. 504 с.
31. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII століть. Київ : ПЦ «Фоліант», ВД «Стилос», 2005. 368 с.
32. У саду пізнання Григорія Сковороди. До трьохсотріччя від дня народження : колективна монографія. Київ : Наукова думка, 2024. 180 с.
33. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. Харків : Акта, 1999. 215 с.
34. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. Київ : Видавець Олександр Савчук, 2019. 416 с.
35. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення століть. Харків : Акта, 2001. 221 с.
36. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.
37. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.
38. Шевчук В. Дорога в тисячу років. Київ : Радянська школа, 1990. 411 с.
39. Шевчук В. Муза Роксоланська : українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. 400 с.; Кн. 2. 728 с.
40. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 528 с.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Горбач Наталія Вікторівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
IX–XVIII СТОЛІТЬ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Філологія» освітньої програми
«Українська мова та література»

Рецензент *В. М. Ніколаєнко*
Відповідальний за випуск *Н. В. Горбач*
Коректор *Н. В. Горбач*